

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Komenského pojetí výchovy

Bc. Jan Micka

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Komenského pojetí výchovy

Bc. Jan Micka

Vedoucí práce:

PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

Obsah

1 ÚVOD	1
2 ŽIVOT	5
2.1 Dětství.....	5
2.2 Herbournská univerzita	6
2.3 Poslední návštěva vlasti	7
2.4 První Lešno.....	11
2.5 Anglie	14
2.6 Elbink	15
2.7 Druhé Lešno	17
2.8 Blatný potok	18
2.9 Třetí Lešno.....	20
2.10 Amsterdam	22
3 VYCHOVATELSKÁ KONCEPCE	25
3.1 Periodizace	25
3.2 Kořeny Komenského myšlení	26
3.3 Předpansofické období.....	30
3.4 Česká Didaktika.....	31
3.5 Latinská Didaktika.....	34
3.6 Filosofie	36
3.7 Všenáprava	37
3.7.1 Anglie	37

3.7.2 Reforma školství.....	40
3.7.3 Po roce 1648.....	42
3.8 Obecná porada o nápravě věcí lidských	43
3.9 Universalismus.....	52
3.10 Vrchol sil v Amsterdamu	53
3.10.1 Veškeré spisy didaktické	53
3.10.2 Poslední Komenského spisy.....	56
3.11 Poznámka k aktuálnímu odkazu Komenského pojetí výchovy.....	60
4 ZÁVĚR.....	63
5 SEZNAM LITERATURY	66
6 RESUME	68

1 ÚVOD

Jan Amos Komenský je považován za zakladatele systému formování člověka, tedy pedagogiky¹ a jeho koncept výchovy se dá právem považovat za ojedinělý. I když byl Komenského výchovný projekt plánován pro společnost 17. století, je velmi podnětný i pro dnešní dobu a jeho myšlenka mírové a harmonické společnosti napříč národy je přitažlivá jistě nejen pro mne, ale pro většinu lidí. Zároveň je možno Komenského pokládat za českého myslitele, odkazujícího se k české tradici, který dosáhl evropského, a dnes už by se dalo říci, světového věhlasu. Zejména v 50. letech minulého století jsme mohli zaznamenat velký nárůst zájmu o dílo tohoto originálního myslitele a o zpracování jeho odkazu. Příčinou bylo hlavně objevení jeho největšího díla v roce 1934, a to sedmidílné *Obecné porady o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)*². Přesvědčení o podnětnosti Komenského myšlenek mě také vedlo k volbě tématu jeho díla pro svou diplomovou práci.

Při výběru literatury k uvedené problematice jsem ovšem mj. došel ke zjištění, že Komenského odkaz byl, převážně ve 20. století, mnohokrát různě a dobře zpracován, a to právě v českém prostředí a v českém jazyce. To se týká i dostupnost informací. Práce našich autorů je možno považovat za relevantní, právě českému čtenáři nejsou zřejmě o Komenském upřeny žádné důležité poznatky. Naopak v zahraničních publikacích jsem nacházel odkazy právě k českým komeniologům. Vycházím tedy takřka výhradně z děl českých.

Celá práce je rozdělena do dvou hlavních částí – první životopisné a druhé zachycující vývoj výchovného konceptu v průběhu Komenského života.

¹ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 12.

² Roku 1934-35 byla objevena *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, celé 18. století považovaná za nezvěstnou. Rozsáhlý opis sedmidílné, nedokončené práce společně s *Pansofickým slovníkem* objevil ukrajinský slavista usazený v Německu Dmitrij Čyževskij v knihovně někdejšího franckého sirotčince v Halle. Dílo bylo od padesátých let uloženo jako velkorysý dar vlády NDR ve Státní knihovně v Praze.

Tomuto rozdělení odpovídá i výběr autorů. V první životopisné části čerpám tedy převážně z děl tří českých komeniologů – historiků. V první řadě je to Jan Kumpera, jehož dílo *Poutník na rozhraní věků* velmi podrobně představuje historii Komenského života. Dále jsem pracoval s knihou Josefa Polišenského *Komenský – Muž labyrintů a naděje*. Jako poslední mi pro utvoření objektivnějšího pohledu posloužilo dílo teologa Rudolfa Říčana *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*.

Hlavním zdrojem druhé části této práce jsou Patočkovy sebrané spisy souhrnně vydané v třídílné edici *Komeniologické studie I., II., III.* Nejvíce jsem pracoval s první knihou, která obsahuje spisy vydané v letech 1941 – 1958. Nejdůležitější spisy zabývající se výchovou jsou *O pozdních pedagogických spisech Komenského (1956)*, *Filosofické základy Komenského pedagogiky (1957)*, *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství (1957)* a *Komenský a vyučování přírodním vědám (1957)*. Druhá kniha obsahuje spisy publikované v letech 1959 – 1977. Pro potřeby této práce jsem zde našel také několik vhodných spisů, zabývajících se Komenského výchovou, jako jsou *Vývoj pedagogického myšlení ve všenápravném období (1960)*, *O významu Všeobecné porady o napravení věcí lidských pro celkové dílo a oceňování J. A. Komenského (1963)*, *Komenského Všeobecná porada (1964)*, nebo *Komenského názory a pansofické literární plány od spisů útěšných ke Všeobecné poradě (1966)*. Také třetí kniha obsahující nepublikované texty z autorovy pozůstalosti mi v práci velmi pomohla. V té jsem se zaměřil hlavně na spisy s názvem *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského, Literární plány a díla J. A. Komenského, Opera didactica omnia a Komenského Všeobecná porada*. Tyto spisy tvoří hlavní část faktického zázemí druhé části práce, ale samozřejmě pro vytvoření dostatečného povědomí o daném tématu jsem prostudoval i další spisy, které zde neuvádím. Vzhledem k tomu, že všechny Patočkovy komeniologické spisy jsou vydány souhrnně ve třech velmi obsáhlých dílech, čítajících více než 1500 stran, může tato práce působit dojmem, že nevychází z dostatečného počtu zdrojů. Spíše než na velký počet zdrojů jsem se však prostě zaměřil na získání celkového přehledu o Patočkově práci na tomto tématu.

Zároveň jsem pro objektivnost pohledu a také, abych byl schopný zaznamenat případné odchylky v Patočkově výkladu zařadil čtyři práce obsahující názory profesorky Dagmar Čapkové. V současné době je Čapková považována za jednu z největších žijících komenioložek. Hlavním vodítkem mi bylo dílo *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Toto dílo obsahuje velmi mnoho podrobných informací o vývoji Komenského výchovné koncepce. Na rozdíl od Patočky, který zkoumá Komenského hlavně z pozice filosofa, Čapková nabízí spíše pohled pedagoga či sociologa. Dalším dílem, které věnovala Čapková tomuto tématu, jsou *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*, kde analýzu Komenského děl ještě dále prohlubuje. Dalším zdrojem, který jsem využil, je soubor přednášek vydaných Ostravskou univerzitou *Jan Amos Komenský – projektant nápravy věcí lidských*, přičemž nejvíce jsem pracoval s přednáškou Čapkové *Komenský a učitelská profese*. Posledním dílem, přinášejícím pohled Čapkové do mé práce, jsou *Životní postoje a výzvy I.*, kde je uveřejněn rozhovor s D. Čapkovou *Komeniologie jako celoživotní proces a také cesta k moudrosti života* a krátká stať *K některým podnětům Komenského pojetí celku ve vzdělávání a výchově*.

Také jsem se snažil pracovat i s primárními zdroji, a to především s *Obecnou poradou o nápravě věcí lidských*, *Informatoriem školy mateřské*, *Labirintem světa a rájem srdce* a *Cestou světla*. Velmi rád bych zařadil i informace obsažené v rozsáhlém rukopisném archivu Samuela Hartliba, objeveným G. H. Turnbullem 1942 a posléze vydaným v angličtině, ale bohužel se mi podařilo získat pouze několik málo stránek dostupných na internetu, které ovšem nepodávají žádné zásadní informace, a pouze vlastně potvrzují, že mezi Hartlibem a Komenským probíhala čilá korespondence.

V první životopisné jsem si tedy vytyčil dva úkoly, za prvé představit historický společenský kontext a situaci do, které byl Komenský, díky své víře, postaven a za druhé seznámit čtenáře se základními událostmi Komenského osobního života, které formovaly jeho názory a myšlení. Jeho život nebyl nikterak jednoduchý a jeho životní cesta může velmi mnoho napovědět o vývoji jeho názorů. Pokouším se poukazovat na okolnosti jeho života, které měly vliv

na koncept výchovy, jenž postupně vznikal. V druhé části se snažím přehledně a systematicky zachytit vývoj Komenského myšlenek od prvních encyklopedických snah, přes počáteční rozvíjení pansofie, první filosofie a hledání metody, k všenápravnému období a nakonec až k myšlence universalismu, která Komenského koncepci uzavírá a zároveň jí dodává originalitu.

Nejdříve se krátce věnuji periodizaci vývoje výchovného konceptu Komenského, tak jak jí nabízí Patočka a Čapková. V další kapitole představuji kořeny Komenského myšlení a snažím se poukázat na nejdůležitější myšlenky a myšlenkové proudy, které Komenského ovlivňovaly. V následujících kapitolách předkládám všechny hlavní principy Komenského konceptu výchovy a zároveň se snažím společně s Patočkou upozornit nejen na jeho klady, ale také na zápory a nedokonalosti. Mým záměrem je spojit dva poněkud odlišné pohledy na Komenského výchovný projekt, a na příkladu několika zásadních výchovou se zabývajících děl, podat ucelený kompaktní přehled jeho vývoje. Zároveň se snažím reflektovat informace podané v první části, což by mělo čtenáři přinést kompletní přehled o tomto tématu v soudobém kontextu. V závěru práce se pokouším s pomocí Patočkovy přednášky *Filosofie výchovy*, poukázat na zajímavou shodu v myšlenkových principech Patočky a Komenského a také možnou aktuálnost Komenského odkazu dnes. V práci je mi metodou především interpretace, historická analýza, analýza představených děl a také částečná komparace myšlenek Patočky a Čapkové.

2 ŽIVOT

2.1 Dětství

Jan Amos Komenský se narodil 28. března 1592 jako jediný syn do rodiny Martina Segeše Komenského a Anny Chmelové. Měl čtyři sestry Lidmilu, Zuzanu, Kateřinu a Markétu. Místo jeho narození není dodnes přesně určeno. Vzhledem k tomu, že matriky z této oblasti se nedochovaly a Komenský se nikde ve svých spisech konkrétně o svém rodišti nezmiňuje, jsou většinou uvažovány tři možnosti: Komňa, Nivnice a Uherský Brod. Nejméně pravděpodobná je podle dosavadních studií Komňa, místo původu jeho otce. Uherský Brod je sice uveden na jeho hrobě v Naardenu³, ale přesto se jako nejpravděpodobnější možnost jeví Nivnice. Tato varianta se opírá především o fakt, že Komenský používal příjmení Nivnický během svých studií a příjmení Comenius začal používat ve své literární tvorbě až ve 20. letech 17. století.⁴ Jisté je, že Komenský strávil své dětství v Uherském Brodě, kde se vytvořil jeho silný vztah k Jednotě bratrské, jejíž víru sdílela celá rodina Martina Komenského.⁵ Typickým znakem bratrské výchovy byla kázeň a řád - hodnoty, kterých si Komenský po celý život vážil a vyhledával je nejen u sebe, ale i u ostatních. Komenský si v tomto útlém věku osvojil i další prvky představované Jednotou. Například lásku k Písmu, k rodné řeči, k pravdě a spravedlnosti, pracovitost a odpovědnost či tolik potřebnou autokritiku a snášenlivost. V roce 1604 přišla první velká rána do života mladého Jana. Teprve dvanáctiletý přišel ve velmi krátkém čase nejdříve o otce a nedlouho poté, v důsledku epidemie, i o matku a dvě mladší sestry Lidmilu a Zuzanu. Jeho starší sestry, které spolu s ním přežily, se záhy provdaly. Jan byl tedy poslán k tetě z otcovy strany Zuzaně Nohálové do Strážnice, kde docházel na bratrskou školu. „Mezi evangelíky a bratry tu vládla dobrá shoda. Zásadu vzájemné dobré vůle ve vztahu obou církví si Jan osvojil snad již zde.“⁶

³ Toto místo uvedl jeho syn Daniel.

⁴ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 16.

⁵ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 14.

⁶ Tamtéž, s. 15.

Zde se seznamuje se svým celoživotním, i když trochu podivínským, přítelem Mikulášem Drábíkem, jehož proroctví vydal na konci života několikrát knižně. Přibližně rok poté, co ztratil Komenský převážnou část své rodiny, přichází další rána v podobě vpádu vojsk vedených sedmihradským magnátem Štěpánem Bočkajem, které při svém tažení proti Habsburkům roku 1605 vypálí Strážnici. Jan se tedy opět stěhuje, tentokrát k poručíkům do Nivnice - rodiště Komenského matky a brzy poté do Přerova.⁷ Na přerovské škole se poprvé setkává s řečtinou, latinou a humanitními vědami.⁸ Tento opožděný příchod na latinskou školu, až v 16-ti letech, byl pro Komenského impulsem k velké aktivitě, aby rychle dohnal co zameškal. Jeho nadání nezůstalo dlouho bez povšimnutí a Jan byl vybrán ke kněžskému povolání pod ochrannými křídly přerovského rektora a biskupa Jednoty bratrské, Jana Láneckého, zastávce kalvinismu. Přerovská škola nabízela mladému Komenskému seznámení se spoustou zajímavých lidí a směrů, což bezpochyby formovalo jeho osobnost. Například seznámení se sociány⁹, se kterými diskutoval po celý život.

V tomto období získává tedy Komenský reformačně humanistické vzdělání na křesťanském základě, samozřejmě v bratrské koncepci s důrazem na nápravu života. Osvojuje si znalosti české kultury a při akolutské ordinaci¹⁰ získává další jméno Amos.¹¹

2.2 Herbournská univerzita

Přerovskou školu absolvoval Komenský během pouhých tří let a prostřednictvím Karla st. ze Žerotína, se kterým ho seznámil Jan Lánecký, se vydává, začátkem roku 1611, pokračovat ve studiu na artistickou fakultu herbournské univerzity. Kumpera zde podotýká, a shoduje se na tom

⁷ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 18.

⁸ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 16.

⁹ Sociánové jsou protestantská sekta, která odmítá dogma o svaté trojici, odmítá uznat Kristovo božství, dědičný hřích a řídí se pouze Písmem svatým.

¹⁰ První svěcení pro duchovní službu.

¹¹ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 22.

i s Čapkovou, že tento tříletý pobyt v cizině měl pro Komenského názory zásadní význam. Univerzita představovala střed německé kalvinistické vzdělanosti a byla známa především díky své svobodomyšlnosti. Z mnohých učenců, se kterými se zde Komenský setkal, bych zmínil dva nejdůležitější. Prvním je teolog Jan Fischer-Piscator, který mu představil učení chiliasmu¹², pro které měl Komenský po zbytek života slabost. Dále pak Janův učitel pansofie, německý protestantský teolog, filozof a encyklopedista Johann Heinrich Alsted. Komenskému se zde otevřela možnost seznámit se s aritmetikou, geometrií, astronomií, muzikou, právem, etikou, dialektikou, filozofií, teologií či historií. A právě zde v Herbornu se zrodila i myšlenka prospět českému národu vypracováním první encyklopedie. Za nejdůležitější faktor, který by měl povznést národní kulturu, považoval jazyk. Proto v roce 1612, ve svých dvaceti letech, začal psát *Poklad jazyka českého (Thesaurus linguae bohemicae)*, kterým chtěl dokázat „ušlechtilost a rovnocenné vyjadřovací možnosti češtiny jako jazyka vzdělanců“.¹³ Na tomto svém vpravdě pokladu pracoval dále po čtyřicet let. Spis však bohužel shořel při požáru v Lešně roku 1656. Roku 1613 podnikl Komenský krátkou cestu přes Německo do Nizozemí, které díky své rozvinuté kultuře, demokratickému uspořádání a svobodomyšlnosti zůstalo v jeho srdci až do smrti. Po návratu strávil rok na teologické fakultě v Heidelbergu, kde ho poprvé napadla myšlenka vzniku encyklopedického díla *Divadlo veškerenstva věcí (Theatrum universitatis rerum)*, obsahující přehled tehdejšího vědění.

2.3 Poslední návštěva vlasti

Následoval návrat do vlasti, do Přerova, kde nastoupil jako učitel na bratrské škole. Roku 1616 byl Komenský vysvěcen na kněze Jednoty bratrské a tak se vlastně stává poprvé vychovatelem, a to nejenom dětí ve škole, ale také dospělých při své činnosti duchovní. Ve stejném roce vznikají *Pravidla snadnější mluvnice (Grammaticae facillioris praecepta)*, první

¹² Chiliasmus je víra v nastolení tisíciletého království míru na zemi jako předstupně božího království.

¹³ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 30.

Komenského jazyková učebnice vydaná v Praze, která se bohužel nedochovala. Mladý Komenský si samozřejmě uvědomoval napjatou situaci v českých zemích v době předbělohorské a také jí ve své tvorbě reflektoval. V *Listech do nebe* z roku 1617 kritizuje charakterové nedostatky v sociálních třídách. Napadá bohaté vrstvy kvůli krutosti a zpučnosti a jeho sympatie směřují na stranu chudých. Dožadoval se kompromisu mezi oběma skupinami, prostřednictvím charakterové nápravy.¹⁴ V Přerově působil přibližně do začátku roku 1618, kdy byl vyslán jako správce sboru a školy do Fulneku.¹⁵ Také začíná pracovat na svém díle *Divadlo veškerenstva věcí*, které je možno považovat, na poli výchovateckém, za stěžejní dílo tohoto období. Obzvláště cenná je latinská předmluva, kde se autor zabývá programem všeobecného vědění k povznesení naší vlasti. Zde poprvé nazval svět školou a zdůrazňuje zde fakt, že Písmo nemá být jediným zdrojem vědění, ale také přímo věci a jevy tohoto světa. K moudrosti tedy vede poznávání přírody, Písma a také výsledky lidské činnosti. Ve 20. letech začal pracovat na rozšířeném vydání s názvem *Amphitheartum*, o kterém se zmiňuje i Jan Patočka a bude důsledněji rozebráno v druhé části této práce. Vzhledem k tomu, že svobodný bratrský kněz nemohl zastávat místo duchovního správce, našel si Komenský ženu Magdalenu Vizovskou. Získává tedy po dlouhé době opět pocit domova, do kterého se po roce narodil jeho první a zanedlouho poté i druhý syn. Bohužel, jak už to v jeho životě bývá, netěšil se z nabytého štěstí dlouho. 23. května 1618 dochází k třetí pražské defenestraci, která odstartovala náboženský konflikt zvaný *třicetiletá válka*. Roku 1621 pronikli habsburští vojáci do Fulneku a Komenský posílá svou ženu a dva syny do Přerova, který ještě stále drží pod správou rod Žerotínů. Komenský se musí vyrovnat ještě s jednou ránou, na náměstí ve Fulneku mu je spálena knihovna.

Dekretem z 13. prosince 1621 o vypovězení nekatolických duchovních ze země, dostává Komenského život nový směr. Velice těžce se smiřuje s porážkou protestantů v českých zemích a navíc mu roku 1622 umírá žena

¹⁴ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-výchovatecký odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 50.

¹⁵ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 23.

i oba synové na morovou epidemii. Komenský odchází do Brandýsa nad Orlicí a reaguje na svůj velký smutek tak, jak je to u něj obvyklé – usilovnou prací. Jeho spisy 20. let nesou bezesporu známky těchto událostí. Objevuje se zde potřeba nějak zpracovat myšlenky o smyslu utrpení, ke kterému docházelo a samozřejmě touha pomoci Čechům v jejich nelehké situaci. Jedná se o útěšné spisy. *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, *Nedobytný hrad*, *O sirobě*, *Pres boží*, nebo první dva díly *Truchlivého*. Ve všech těchto dílech nalezneme myšlenky silně ovlivněné ztrátou politické i náboženské svobody. Koncem roku 1623 vzniká jeho velmi známé dílo *Labyrint světa a ráj srdce*. Dílo je věnováno Karlu st. ze Žerotína, u kterého se Komenský musel skrývat. Jedná se o alegorii světové společnosti, kde je napadána nejen špatná situace ve společnosti, ale autor kritizuje přímo charakterové nedostatky tříd a jednotlivců. Již zde, velmi mlád, naznačuje Komenský sociální a psychologické příčiny rozporů a válek. Záchranu vidí v prohloubení vnitřního života jednotlivce.¹⁶

Roku 1624 potkává svou druhou ženu Marii Dorotu Cyrillovou, dceru seniora Jednoty bratrské Cyrilla. Jeho spojení s Jednotou bylo tedy ještě posíleno. V této době vzniká další velmi důležitý spis pro výchovné koncepte Komenského a to je *Hlubina bezpečnosti (Centrum securitas)*. Vzhledem k velmi nejisté situaci Jednoty v českých zemích se její vedení rozhodlo k přestěhování do Velkopolska, kde měla pevné kořeny od poloviny 16. století. Bylo vybráno několik vyslanců, kteří měli podniknout přípravnou cestu do Lešna. Díky svým jazykovým a diplomatickým schopnostem byl vybrán i Komenský. Vyrážejí na začátku roku 1625 a cestou se dozvídají o zvláštních proroctvích jircháře Krištofa Kottera, předpovídajícího na základě zjevení brzkou změnu situace ve prospěch evangelické strany a blízké vysvobození českých zemi.¹⁷ Senzitivní Komenský, otřesený událostmi posledních let,

¹⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 53.

¹⁷ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 29.

snadno uvěřil těmto proroctvím a během několika dní je i přeložil do češtiny a dokonce je později doručil samotnému Fridrichu Falckému.¹⁸

Ještě předtím, než je Komenský donucen definitivně opustit svojí vlast, stěhuje se s ženou do Bílé Třemešné, kde se mu roku 1627 narodila první dcera Dorota Kristina. Téhož roku se mu dostala do rukou německy psaná didaktika pedagoga Eliáše Bodina, což byl impuls, který mu vnuknul myšlenku na napsání obdobného díla. Podrobná analýza tohoto díla ukázala, že v autorově mysli uzrály zárodky jeho pozdějšího pansofického čili vševědného snažení ještě před odchodem do exilu.¹⁹ Zde se také seznámil s Kristinou Poniatowskou, šestnáctiletou počestnou dcerou ovdovělého šlechtice a bratrského kněze Juliana Poniatowského. Dívka pravděpodobně trpěla hystericko-epileptickými záchvaty, během nichž měla jistá zjevení. Komenský měl pro tato proroctví vždycky slabost a představa, že Fridrich Falcký povede boj za české evangelíky, mu byla velmi sympatická. 31. července 1627 však bylo vydáno císařské nařízení příkazující české nekatolické šlechtě buď konvertovat na jejich víru, či opustit zemi, a tak se Komenský musel na dlouhou dobu vystěhovat do exilu.

Počátkem 20. let se tedy Komenský snažil zabývat dílčími problémy jednotlivě, jako například didaktikou latiny, encyklopedismem, sociální kritikou, básnictvím, poetikou, zeměpisem, politickým posláním apod. Přibližně v polovině 20. let se této orientaci začíná vzdalovat, najednou pohlíží na problémy komplexněji, jaksi ze základního filozofického stanoviska, což ho přibližuje k novoplatonismu. V tomto období se začínají rýsovat obrysy cesty, kterou půjde Komenský po zbytek života. Poprvé zde můžeme zaznamenat mnohostrannost jeho úsilí. Pracuje na dílech didaktických pro školy i pro národ, vznikají díla nábožensky a sociálně vychovatelská, filozofická, historická, polemická, vědecky popularizační apod.²⁰

¹⁸ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 51.

¹⁹ Tamtéž, s. 52.

²⁰ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha Academia 1987, s. 55-56.

2.4 První Lešno

Soudobé Polsko bylo jiné než české země. Typicky agrární země byla v 16. i 17. století ovládána šlechtou, která jako představitelka humanistické kultury vytvářela z reformačních snah spíše menšinovou záležitost. Měšťanstvo bylo tvořeno převážně českými a německými přistěhovalci. Lid žijící v soustavném poddanství trpěl značnou ngramotností, a tudíž i demokratické snahy, spojené například v českých zemích s reformací, byly značně okrajovou záležitostí.

Lešno se ovšem ve 30. letech stalo místem tolerance a představovalo pro Komenského nový domov, kam se vždy rád vracel. Vzhledem k vysokému počtu duchovních na jednom místě přijal nabídku k učení na lešenské střední škole. Také zde začal intenzivně pracovat na svých výchovných spisech. Jedná se o pedagogicko-reformní soubor *Ráj církve - Ráj český (Paradius ecclesiae – Paradisus Bohemiae)*, který měl zahrnout soustavu vzdělávání od předškolního věku, tedy vychovatelskou péči od narození, přes obecnou školu mateřského jazyka s návazností na latinskou školu střední a vysokou školu - akademii. *Ráj český* měl být tedy tvořen teoretickou částí nazvanou *Obecná didaktika (Didactica generalis)* a praktickou částí nazvanou *Didactica specialis*, zahrnující učebnice pro žáky a příručky pro rodiče i učitele, tzv. informatoria. Roku 1632 měl Komenský téměř dokončen hlavní pedagogický spis *Didaktika a Informatorium školy mateřské*, vlastně jediné dílo dokončené z plánované druhé části, kterému se taktéž budu věnovat podrobněji v další části této práce. Soudobou evropskou proslulost mu ovšem přineslo dílo *Dveře jazyků otevřené (Janua linguarum reserua)* a její následné zjednodušení *Vestibulum* tedy *Předsíň jazyků otevřených*.²¹

Roku 1629 se Komenskému narodila druhá dcera Alžběta a navíc roku 1630 vyloděním švédských vojsk na severoněmeckém ostrově Usedom přichází obrat v dosavadním průběhu třicetileté války, což muselo na Komenského působit velmi pozitivně. Švédský král Gustav II. Adolf slibující také restituci práv Českého království, naplňoval Kotterova proroctví

²¹ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 61-62.

o „Ivu ze severu“, který porazí „Antikrista a jeho Babylon“²². Připojil se k němu i český král Fridrich Falcký a společně obsadili Frankfurt nad Mohanem a sídlo ligy - Mnichov. Roku 1631 obsazují saská vojska Prahu a s nimi přichází mnoho českých exulantů. V Čechách byla dokonce obnovena evangelická správa. Komenský začíná připravovat Jednotu na návrat do vlasti, stává se jejím konseniorem a poté seniorem a je mu svěřeno písařství a péče o studující mládež.²³ Vrcholí jeho tvorba zaměřená na reformu české vzdělanosti a zároveň získává čelní místo v Jednotě. Dalo by se jistě říci, že Komenský v tomto období zažívá šťastné chvíle. Události následující přinášejí ovšem bolestná zklamání. Nejprve 30. května 1632 umřel jeho tchán biskup Cyrill, poté přichází další rána, 16. listopadu 1632 padl v bitvě u Lipska Gustav II. Adolf a několik dní poté, 25. listopadu, umřel i český král a vůdce českých exulantů Fridrich Falcký. Pro mnohé by to znamenalo konec snažení, ne však pro Komenského, který byl tak silně spjat s českým národem a nikdy nepřestal myslet na jeho osud. V tomto období mu ovšem začíná docházet, že reforma je možná jen v rámci celoevropského řešení. Zde přichází velký zlom v jeho práci. Začíná se zaměřovat na vyšší a obecnější cíle, což vede až k jeho originální myslitelské koncepci pansofie - vševědy.²⁴ Kumpera v souladu s tradicí pansofii překládá jako vševědu, ovšem podle Patočky je přesnější překlad všemoudrost. To je termín, který používá i Čapková.

Po roce 1632 se tedy Komenského pozornost začíná obracet k mezinárodnímu publiku a v jeho spisech začíná převažovat latina. Z těchto důvodů přepracoval také svou českou *Didaktiku* do latiny a roku 1638 vydává *Velkou Didaktiku (Didactica Magna)*, určenou pro „*kterékoliv křesťanské království a k všeobecnému umění, jak naučit všechny všemu, a to použitím správné a věku přiměřené učební metody*“.²⁵ O rozdílech mezi českou

²² KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 63.

²³ Díky povinnosti starat se o písařství můžeme od tohoto roku zaznamenat rozsáhlou korespondenci Komenského.

²⁴ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 64-69.

²⁵ Tamtéž, s. 67.

a latinskou *Didaktikou* se ještě zmíním v další části práce. Značného úspěchu, jak jsem již naznačil, dosáhl s dílem *Janua linguarum*. Kumpera jej dokonce označuje za nejvydávanější a neznámější knihu 17. století.²⁶ Učebnice *Janua* a *Vestibulum* byly zaváděny na mnoha evropských gymnáziích a tento úspěch byl jistě také jedním z faktorů, které Komenského utvrdily v přesvědčení rozvíjet svojí vychovatelskou koncepci dál. Dopisuje učebnici přírodovědy *Přehled fysiky*, ve které formuluje tři základní principy poznání: smysly, rozum a Písmo a také tři metody poznání: induktivní analytickou, deduktivní syntetickou a tzv. synkritickou. V letech 1634 - 1635 začal pracovat na díle, které postupně přerostlo do pansofického spisu *Dveře věcí (Janua rerum)* čili *Brána moudrosti (Porta sapientiae)*.²⁷ S prací na tomto pansofickém projektu úzce souvisela také skutečnost, že se Komenský, tak jako mnoho dalších, pokoušel sestrojít Perpetuum mobile. Chtěl „*dokázat univerzální a dokonalé uspořádání všehomíra, existenci primární božské síly a podat přesvědčující důkaz na podporu pansofie a nápravy světa*“²⁸.

Jeho myšlenka pansofie začínala dostávat konkrétnější obrysy, nechtěl napsat pouze obvyklou encyklopedii obsahující znalosti z různých oborů, chtěl předložit novou filozofii výchovy, shrnující podstatu věcí a zároveň podávající návrhy na reformu vzdělanosti. Při tomto úkolu slučoval teologii s filozofií a přírodovědou. Díky Komenského rozsáhlé evropské korespondenci, se vytvořilo silné pouto mezi ním a anglickými mysliteli Samuelem Hartlibem a Johnem Duryem. Všichni tři zastávali reformní myšlenky stojící na podobných základech. Hartlib i Dury se brzy stali šířiteli pansofických myšlenek. Před rokem 1637 vzniklo několik přípravných vševedných spisů a mezi nimi i *Předchůdce vševedy (Prodromus pansophiae)*²⁹ a *Předpoklady pansofie (Praecognita pansophica)*. Oba spisy poslal Komenský do Anglie k prostudování Hartlibovi. Ten nakonec *Předchůdce vševedy* dokonce vydal

²⁶ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s.. 68.

²⁷ Tamtéž, s.. 69.

²⁸ Tamtéž, s. 69.

²⁹ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 40.

v Oxfordu, bez vědomí Komenského, pod názvem *Přede hry Komenského snah* (*Conatum Comenianorum praeludia*) s vedlejším titulem *Brána moudrosti otevřená* (*Porta sapientiae reserata*).³⁰ Spis je velmi důležitý pro počátky formování pansofie a bude blíže představen později. Dalo by se říci, že Komenský začal dosahovat se svojí koncepcí jistých evropských úspěchů. Situace v Lešně se ovšem začala poněkud komplikovat. Roku 1636 umírá hrabě Rafael Leszczyński a s jeho nástupcem Bohuslavem finanční podpora Jednoty pomalu slábla. Pravděpodobně roku 1638 se také Komenský stal rektorem lešenské školy, což s sebou neslo mnoho dalších povinností a času na nově se rozvíjející pansofický projekt zbývalo velmi málo. Z těchto důvodů se tedy Komenský rozhodl přijmout pozvání od svého přítele Hartliba a uskutečnil cestu do Anglie.³¹

Tento první třináctiletý pobyt v Lešně lze tedy označit za období formování myšlenek spojených s reformou vzdělání a vědění vůbec. Přichází s prvními návrhy na uspořádání pansofie – svého ojedinělého vychovatelského konceptu. Důležitým mezníkem jsou také události kolem roku 1632, kdy přišlo velké zklamání pro všechny evangelíky a zastánce reformačních a demokratizačních myšlenek. Komenský po těchto těžkých ranách ovšem nepropadl do žádné pasivní rezignace, ale naopak se dokázal vzchopit k tvůrčí aktivitě a hlubšímu propracování svých původních záměrů.

2.5 Anglie

Kolem Samuela Hartliba, rodáka z Elbinku, se v Anglii na konci 30. a na začátku 40. let vytvořila neformální skupina opírající se o společnou myšlenku reformy církve, školy, vědy a státu. Komenský, Hartlib i jeho stoupenci se společně odvolávali na myšlenky Bacona Verulamského o obrodě společnosti pomocí reformace vzdělanosti. Tato anglická skupina³² znala

³⁰ POLIŠENSKÝ, J., *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996, s. 65.

³¹ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 69-76.

³² Tato skupina je některými autory označována jako komeniáni a některými jako hartlibiáni. Například J. Polišínský obě skupiny ztotožňuje a říká, že se po jistou dobu překrývaly. Čapková se naopak snaží definovat rozdíly mezi nimi. Zaměření této práce si ovšem nevyžaduje přesnější identifikace obou skupin a pro zjednodušení budu používat termín komeniáni.

Komenského díla a bylo pouze otázkou času, kdy se autor osobně vydá do Londýna podporovat a šířit své myšlenky. 21. září 1641 připlouvá tedy Komenský do Londýna, kde je přivítán svými přáteli Hartlibem, Duryem a dalšími. Zprvu je poněkud zaskočen velkým očekáváním svých příznivců. Soudobá Anglie žila buržoazní revolucí a nástupem parlamentní opozice. Pozornost komeniánů se upírala k zasedání parlamentu, které mělo probíhat 20. října a mělo mimo jiné rozhodnout o jejich dalším osudu. Nejdříve vypadalo všechno velmi dobře, po zasedání byla komeniánům dokonce přislíbena kolej i s důchody, což by byla opravdu velká příležitost realizovat výchovné a pedagogické koncepce Komenského. Radost ale netrvala dlouho. Hned na začátku listopadu byly příznivě se vyvíjející tendence utnuty povstáním Irů³³. Situace se pro Komenského velmi ztížila, i přestože měl kolem sebe okruh přívrženců, jeho teze nebyly přijaty, protože celkově přišly ve velmi nevhodný čas. Než Komenský Anglii opustil, sepsal společně s Hartlibem a Duryem nejvýznamnější literární produkt činnosti komeniánů *Via lucis – Cesta světla*. Dílo je samozřejmě ovlivněno revolučním obdobím, za kterého vznikalo a je zde poprvé vyjádřena Komenského myšlenka všenápravy. Svého vydání se bohužel spis dočkal až roku 1668 v Amsterdamu.

Toto období prožité v Anglii bylo relativně krátké, historici se ovšem shodují na tom, že představuje důležitý bod v životě Komenského. Kumpere říká, že si Komenský poprvé uvědomil politický dosah a reformní možnosti svého výchovného konceptu.³⁴

2.6 Elbink

Komenský měl po svém krátkém působení v Anglii několik nabídek na práci. Jedna pocházela ze Severní Ameriky od komeniánů Hugha Peterse a Johna Winthropa, příznivců kolonizace. Také byla ve hře nabídka katolické

³³ Toto irské povstání je součástí většího konfliktu zvaného Anglická občanská válka. Na podzim roku 1641 povstali Irové proti vládě Olivera Cromwella, ale velkých úspěchů nedosáhli. Dobývání Irska vojsky parlamentu trvalo až do roku 1653, kdy se vzdaly poslední oddíly Irské katolické konfederace a rojalistů. Odhaduje se, že během války až 30% irské populace zahynulo nebo odešlo do exilu.

³⁴ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 77-90.

Francie od kardinála Richelieu. Komenský však stále největší šance v boji za českou věc viděl ve Švédsku, které bylo podle něj jediné schopné postavit se Habsburkům. Cesta do Švédska vedla přes oblíbené Nizozemí, kde se v Leidenu, setkal s francouzským filozofem René Descartesem. O tomto setkání se zmiňují všichni autoři zabývající se Komenským. Shodují se na tom, že čtyřhodinová debata byla ukončena v přátelském duchu. Ovšem k názorové shodě nedošlo, vzhledem k faktu, že Descartes přísně odděloval teologii od vědy, na rozdíl od Komenského, který se snažil chápat svět a člověka jako celek. Velmi známá je Descartesova věta pronesená ke Komenskému. „*Já za okruh filozofie nevykročím, bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek.*“³⁵ Poté tedy pokračoval Komenský ve své cestě do Švédska, při které podnikl ještě krátké zastávky v Amsterdamu, Brémách, Hamburku, Lübecku až konečně 19. srpna 1642 přistál ve švédském Norrköpingu, kde se poprvé setkal osobně se svým novým podporovatelem a mecenášem nizozemsko-švédským obchodníkem Ludvíkem de Geerem, příznivcem myšlenek na reformu školství. De Geer dříve působil jako poradce Gustava Adolfa a nyní tuto důležitou funkci vykonával pro říšského kancléře Axela Oxenstierny. Komenský s pomocí de Geera dosáhl toho, že byl osobně přijat kancléřem Oxenstiernou, který mu nabídl práci v podobě reformy švédského školství a samozřejmě vypracování potřebných učebnic. S tím však nemohl Komenský souhlasit, protože jemu ležela na srdci především touha po dokončení pansofických děl většího rozsahu. Nakonec se tedy dohodli na kompromisu a Komenský se s celou rodinou odstěhoval do východopruského Elbinku.

Elbink spadal do sféry švédského vlivu a vládla v něm snášenlivost a tolerance mezi kalvinisty a luterány, což bylo pro Komenského známé prostředí. V roce 1643 se zde Komenským narodila třetí dcera Zuzana a o tři roky později syn Daniel. Komenský čerpal podporu od de Geera, ale s tou podmínkou, že se bude přednostně věnovat psaní švédských učebnic. Přestože se snažil svou aktivitu primárně zaměřit na pansofický projekt, nakonec mu na něj nezbyvalo mnoho času. Situace nakonec dopadla tak, že nepracoval

³⁵ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 90.

dostatečně ani na švédských učebnicích a přišel o finanční podporu. Svoji touhu po prohlubování výchovného projektu zkrotit ovšem nedokázal ani přes problémy, které to celé jeho rodině přinášelo. V těchto dnech tedy začal pracovat na svém sedmidílném spise *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum consultatio catholica)*. Dílo, které mělo být svým rozsahem naprosto unikátní. Zřejmě i díky tomu se ho Komenskému nepovedlo nikdy dokončit. Roku 1648 vydal další rozsáhlé dílo *Nejnovější metoda jazyků (Methodus linguarum novissima)*, kterým ukázal cestu od jazykového vyučování ke vzdělání mládeže celkově v duchu pansofie. Po *Obecné poradě* je toto dílo považováno za druhé nejrozsáhlejší. Zároveň se stalo na poli jazykové výuky metodologickým vzorem.³⁶ I v Elbinku se stále snažil udržovat korespondenci s evropskými mysliteli a hlavně se svým přítelem Hartlibem. Dále přepracovával své učebnice a stále se snažil svůj výchovný koncept prohlubovat a detailněji promýšlet.

Postupně se ale situace ve Švédsku začal komplikovat. Okruh Komenského příznivců slábl a taktéž vztahy s vládnoucími strukturami ve Stockholmu poněkud ochably. Také Komenského manželka Marie Dorota, nemocná po porodu syna, velmi naléhala, aby se vrátili zpět do Lešna za příbuznými.³⁷

2.7 Druhé Lešno

Komenský se tedy vydal s manželkou, třemi dcerami a nejmladším synem Danielem zpátky do Lešna. Bohužel velmi krátce po návratu na konci srpna 1648 Marie Dorota své nemoci podlehla. Takže Komenský pohřbil ve svém životě již druhou ženu, kterou velmi miloval. Jeho reakcí na tuto bolestivou ztrátu byla opět usilovná práce. Stále se snažil pracovat na *Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských*. S Václavem Locharem se ujal vedení Jednoty bratrské a vrátil se do čela gymnázia. Kvůli zaopatření rodiny se Komenský 17. května 1649 potřetí oženil, a to s Janou Gajusovou. Také se provdaly obě jeho starší dcery. Rodinný život se tedy po ztrátě manželky

³⁶ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 44.

³⁷ POLIŠENSKÝ, J., *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia. 1996, s. 90.

opět trochu zlepšil. Zato výsledek třicetileté války mu dělal opravdu velké starosti. 24. října 1648 podepsáním Vestfálského míru byly potlačeny veškeré snahy české reformace, mající kořeny až v husitské tradici. Byla uzavřena smlouva mezi císařskou koalicí, Švédskem a Francií, která zaručovala navrácení poměrů v římskoněmecké říši do roku 1624. Osud Jednoty byl tedy navždy zpečetěn. Komenský byl natolik tímto vývojem zasažen, že ulehl na lůžko a mezi německými přáteli se dokonce rozšířila zpráva o jeho úmrtí. Brzy se ale vzchopil a opět v sobě našel sílu k aktivitě, která je tak důležitá pro celou jeho výchovnou koncepci. Jeho silná víra v lidskou dobrotu a lásku mu nedovolovala rezignovat na své snažení. Stále se tedy všemožně snažil podporovat protihabsburské síly. Roku 1650 došlo v Norimberku k potvrzení Vestfálského míru a tím dostaly Komenského snahy další velkou ránu. V této době vydává *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* a třetí díl *Truchlivého*, obě tato díla jsou výrazně ovlivněna psychickým stavem autora. V té době se také objevily dokonce návrhy na úplné zrušení Jednoty bratrské, ale nakonec bylo rozhodnuto, že bude zachována jako jediná fungující a integrující základna české náboženské samostatnosti. Také bylo rozhodnuto, že je třeba navštívit bratrské obce z Horních Uher, a vzhledem k tomu, že se jednalo o bratry z Moravy, byl tímto úkolem pověřen Komenský. Odjezd uspíšilo i osobní pozvání od sedmihradského knížete Zikmunda Rakócziho - v čemž Komenský viděl příležitost nejen k uskutečnění pedagogicko-pansofických plánů, ale také cítil v Sedmihradsku možného spojence v boji proti Habsburkům.³⁸

2.8 Blatný potok

V dubnu roku 1650 tedy vyráží Komenský na svou cestu do Blatného potoka, kde se má setkat se svým budoucím podporovatelem. Při cestě navštívil, po téměř čtvrt století, svůj rodný kraj – Fulnek, Uherský Brod, Strážnici a Púchov, kde žila jeho dcera Dorotka Kristina. Také se zde setkal se svým dávným přítelem Mikulášem Drábíkem. Tento „podivínský kazatel“, jak jej označuje Kumpera, seznámil Komenského s rukopisy svých proroctví, podle

³⁸ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 91-111.

kterých, se měl Zikmund Rákóczi stát „božím nástrojem“, který vysvobodí národy z područí „Antikrista a Babylónu“.³⁹ Všichni historici se vesměs shodují na velkém vlivu, který taková prorocství na Komenského měla. Soudobá situace byla pro Komenského velmi špatná a jistě potřeboval něčím držet při životě víru ve správnost svého konání.

Poté tedy pokračuje do Blatného potoka, kde se setkává s představiteli rodu Rákócziů a je požádán o reformu sedmihradského školství, a současně je mu nabídnuto místo ve vedení místní školy. Komenskému se tedy podařilo navázat důležité kontakty a ještě stihnul v rychlosti vypracovat pozoruhodný *Návrh osvícené potocké školy (Illustris Patakinae scholae idea)*, ve kterém navrhuje zřídit sedmitřídní pansofické akademie, stojící na účelnosti a názornosti výuky, které budou přístupné i pro nemajetné žáky. 10. června znovu odjíždí do Lešna získat potřebný souhlas od Jednoty ke svému sedmihradskému pobytu. Konečně 6. října 1650 vyráží tedy Komenský, bez rodiny, do Blatného potoka. Velmi brzy po svém příjezdu vydává spis *Škola vševědná (Schola pansophica)*, kde představuje konkrétní vzor latinské akademie, která je rozdělena na sedm stupňů a k těmto jednotlivým třídám přiřadil i obsah učiva. Byl si dobře vědom toho, že jestli se má reforma školství povést, musí se kromě vydávání správných učebnic, vybudovat také kvalitní učitelský sbor. Pro potřeby nižších tříd vydává zásadně přepracované učebnice *Vestibulum*, *Janua Linguarum* a nově příručku pro pokročilé *Atrium*. Všechny tyto učebnice shrnul do souboru *Školské vzdělání (Eruditio scholastica)*. Komenskému se také podařilo velmi sblížit se Zikmundem Rákóczim. Svě naděje do něj vkládal nejen Komenský, ale i vlivná část uherské a polské šlechty. Taktéž nedávná Drabíkova prorocství utvrzovala Komenského v jeho přesvědčení. Kumpera zmiňuje morální boj, který musel sám se sebou Komenský v těchto dnech svádět. Vždy bojoval za spravedlivou společnost žijící v míru a harmonii. Nyní si ovšem uvědomoval, že toho není možno dosáhnout bez boje. Na jaře roku 1651 za ním přijíždí manželka se synem. V červnu 1651 dochází, pod vedením Komenského, ke sňatku mezi Zikmundem

³⁹ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 113.

Rákóczim a Jindřiškou Marii Falckou, dcerou Fridricha Falckého, čímž velmi stoupla mezinárodní prestiž Zikmunda. Bohužel Jindřiška Marie umírá pouhé tři měsíce po svatbě a Zikmund se uzavírá před světem a nakonec 4. února 1652 podléhá epidemii neštovic. Po jeho smrti přichází Komenský nejen o přítele, ale také o finanční podporu, a tak začíná opět uvažovat o návratu do svého milovaného Lešna. Ještě než Blatný potok opustí, vydává souhrnná proroctví Drabíka, Kottera a Poniatowské přeložené do latiny. Drabík Komenského v Potoce dokonce osobně navštěvoval a informoval ho o svých vizích. Komenský se tedy i přes jisté problémy snaží stále soustředit na práci a vyvíjet co největší aktivitu. „Vydal zde své potocké projevy, cenné studijní příručky, školní řád i pravidla správného chování“.⁴⁰ Rozhodně nejznámější dílo psané v Blatném potoce je ovšem *Svět v obrazech (Orbis Pictus)*. Společenská situace se ale stala neudržitelnou a Komenský se na podzim roku 1653 rozhodl vrátit do Lešna. K příležitosti rozloučení s Blatným potokem vytvořil osmidílný cyklus dramatických pásem *Škola hrou*, které secvičil se svými žáky.⁴¹

2.9 Třetí Lešno

Třetí, poslední pobyt v Lešně trval pouze necelé dva roky, ale tento čas byl opět naplněn množstvím práce. Komenský se opět ujal vedení gymnázia a stoupl si do čela Jednoty. Také velmi usilovně pracoval na své *Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských*. Připravil k vydání několik didaktických rukopisů, především *Svět v obrazech* a v roce 1655 *Historii o těžkých protivenstvích církve české* a výtah z Bible v češtině tzv. *Manuálík*.

Komenský se kromě usilovné práce, kterou se teď snažil primárně zaměřit na *Obecnou poradou*, věnoval i politice. Společně se svým zetěm Petrem Figulou Jablonským a Václavem Sadovským ze Sloupna se snažili, poblíž Lešna, shromáždit jednotku českých exulantů, kteří vyvolají v Čechách všeobecné povstání. Tento projekt stál hlavně na podpoře Anglie. Komenský se dále snažil diplomatickou cestou co nejvíce podporovat vznik koalice proti

⁴⁰ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – pouťník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 120.

⁴¹ Tamtéž, s. 114-122.

Habsburkům tvořenou Anglií, Švédskem a Sedmihradskem. Angličané pomoc českým exulantům nakonec odmítli a soustředili se na finanční podporu Švédska.⁴² Švédská královna Kristina se o vládu příliš nezajímala a roku 1654 se trůnu zřekla ve prospěch svého spoluvladaře Karla X. Gustava. Komenský, posílen Drabíkovými proroctvími, už viděl v Karlovi nového Gustava Adolfa a upnul k němu své naděje.⁴³ Pak ale přišel nečekaný zvrat. 15. března 1655 polský král Jan Kazimír velice nepromyšleně vznesl nárok na švédský trůn a vyhlásil Švédsku válku, což bylo pro silné Švédsko, podporované Anglií, poslední kapkou. V říjnu téhož roku bylo Polsko včetně Varšavy a Krakova obsazeno a Jan Kazimír uprchl pod ochranu Habsburků. Švédský král a rozený vojevůdce Karel X. Gustav nabídl polskou korunu svému spojenci sedmihradskému knížeti Jiřímu II. Rákóczimu, ten jí ovšem odmítl a v Polsku propukl velký zmatek a anarchie. Začaly se utvářet partyzánské oddíly a proti švédské expanzi zavládl všeobecný odpor. Pak přišla jedna z největších ztrát Komenského života. 29. dubna 1656 podlehl Švédy držené Lešno vpádu polského katolického odboje a bylo vypáleno jako „hnízdlo kacířů“. Bohužel v troskách popela byl Komenského prakticky veškerý majetek a knihovna, která obsahovala mnoho rukopisů, většinu náboženských úvah a kázání, načisto přeepsané části *Obecné porady*, velmi cenný soubor vševědného materiálu, celý náklad právě vytištěného *Manuálu*, velkou část bratrského archivu včetně nejdůležitějších listin a privilegií. Asi největší ztráta pro český národ byl čtyřicet let zpracovávaný *Poklad jazyka českého*.⁴⁴ Nedlouho poté se švédsko-sedmihradská koalice rozpadla, Zuzana Lórántffyová zemřela a její syn Jiří II. Rákóczi padl v boji proti Turkům.⁴⁵ Situace českých exulantů v Polsku i Uhrách se velmi zhoršila. Historici se shodují na tom, že Komenský nebyl dobrý politik, díval se na situaci spíše nábožensko-idealistickým pohledem.

⁴² KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 123-124.

⁴³ ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha: Kalich, 1971, s. 54.

⁴⁴ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 130.

⁴⁵ POLIŠENSKÝ, J., *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996, s. 98.

Nebyl schopný prohlédnout zákulisní a mocenské struktury a svou naději upínal k panovníkům, kteří usilovali primárně o zlepšení vlastní pozice.

2.10 Amsterdam

Komenský tedy i s rodinou odchází z Lešna a po krátkém cestování dostává pozvání od syna svého bývalého mecenáše Vavřince de Geera. Toto pozvání přijímá a vydává na svou poslední cestu do nizozemského Amsterdamu. Přijímá zde čestnou profesuru na místní akademii s tím, že bude zbaven povinnosti přednášet. Přestože Komenskému bylo v této době již 64 let, nepřestával usilovně pracovat. Mnozí komeniologové označují zvláště první polovinu amsterodamského pobytu (1656-1663) za vyvrcholení jeho literární činnosti. Sjednotil své obsáhlé pedagogické dílo a vydal ho pod názvem *Veškeré spisy didaktické (Opera didactica omnia)*. Samozřejmě stále pracoval na svých pansoficko-reformních spisech. Vytiskl první dva díly *Všeobecné porady o nápravě věcí lidských*, ale bohužel díky své obrovské zaneprázdněnosti tento soubor nedokončil, i když mu to velmi leželo na srdci. Roku 1657 vydal opět soubor proroctví Kottera, Poniatowské a svého přítele Drabíka pod názvem *Světlo v temnotách (Lux in tenebris)*. Kumpera zde identifikuje posun ve významu těchto zjevení. Původně chtěl Komenský jejich vydáním nabídnout útěšné povzbuzení bezmocným českým exulantům v boji proti Habsburkům. Amsterodamské vydání mělo spíše vyburcovat svědomí a otevřít cestu k pokání a konečné reformě, pro niž připravoval *Obecnou poradu*.⁴⁶ Samozřejmě Komenskému stále ležela na srdci starost o český národ a Jednotu bratrskou. Všemožně se snažil organizovat pomoc církvím v Uhrách, Slezsku i Polsku. Za velký úspěch se dá považovat zbudování české tiskárny, financované bratrskými fondy, která mezi roky 1658 - 1663 vydala řadu českých knih a práce určené pro členy Jednoty.⁴⁷ Vzhledem k tomu, že Komenský byl v té době jediným žijícím seniorem české Jednoty, snažil se starat o výchovu mladých duchovních a podporovat je ve studiu na západoevropských protestantských univerzitách.

⁴⁶ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 137.

⁴⁷ POLIŠENSKÝ, J., *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996, s. 130.

Konec jeho života je poznamenán nemocí a také jakousi nostalgií, která ho trápila, když viděl, jak umírá mnoho jeho nejbližších přátel. V roce 1662 umírá Samuel Hartlib a také bývalá královna Alžběta Falcká, se kterou zmizela z evropské politické scény i česká otázka. V letech 1663-1664 se uzavírá jeho publikační činnost pro Jednotu a Komenský upírá svou pozornost k turecké otázce. Spojence proti Habsburkům viděl tentokrát v Osmanech. Tato naděje byla dokonce provázena spekulacemi o pokřesťanštění Turků v evangelickém duchu. Prostředkem k tomu měl být turecký překlad Bible, který Komenský propagoval. I v těchto dnech stál po jeho boku Drabík a posiloval jeho záměr svými vizemi. Obliba Drabíka byla v těchto dnech již velice poškozena, mnoho duchovních ho označovalo za blázna, i Komenský sám si uvědomoval jeho nízkou věrohodnost. Stále však věřil, že skrze tohoto „prostého hříšníka“ může zahlédnout „tajemství boží“.⁴⁸ V těchto dnech vydal druhý soubor proroctví s názvem *Světlo z temnot (Lux e tenebris)*. Roku 1665 začal psát rukopisný sborník *Výzvy Eliášovy (Clamores Eliae)*, kam si až do konce života poznamenával postřehy, náměty i své pocity vztahující se převážně ke koncepci všenápravy. Jeho soudobá aktivita opět směřovala k dokončení a prosazení výchovného projektu. V letech 1667-1668 byly vydány tři práce – *Anděl Míru (Angelus pacis)*, ve kterém vyzývá Anglii a Nizozemí ke smíření, *Jedno potřebné (Unum necessarium)*, dílo, ve kterém bilancoval svůj život, a *Cesta světla*, která byla sepsána za pobytu v Anglii. Také se vrací k myšlence samohybného stroje, kterým chtěl podepřít své teze o existenci harmonického božského řádu.⁴⁹

„Na sklonku života se Komenský stále více vzdaloval jakékoli dogmatické teologii, dokonce i vlastní církvi, a sblížoval se s tzv. novoreformačním hnutím, které pojímalo křesťanství jako v podstatě přirozené náboženství, zdůrazňující vnitřní neokázalou zbožnost a odmítající organizační podřízování světským

⁴⁸ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 146.

⁴⁹ Tamtéž, s. 141-149.

*i církevním institucím. Nizozemští novoreformátoři uznávající pouze autoritu bible, hlásali současně naprostou náboženskou snášelivost.*⁵⁰

Komenskému v lednu roku 1670 umírá zeť Petr Figul, a tak se musí postarat o svoji dceru a jejích pět dětí. V těchto dnech již cítil, že se jeho život blíží ke svému konci. Velmi ho trápilo, že nedokázal dokončit *Obecnou poradou* a dokonce uvažoval o zpracování kratší české verze. Obrození Čech a Moravy měl být věnován spis *Všenáprava vlasti (Panorthosia patriae)*. Poslední knihou, kterou vydal v sedmdesáti osmi letech, byla příručka logiky, gramatiky a pragmatiky *Trojumění obecné (Triertium catholicum)*, představovala jakýsi klíč ke správnému myšlení, mluvení a konání. 15. listopadu 1670 tento velký myslitel a zastánce myšlenky obecného dobra a míru umírá. Na smrtelné posteli ještě zapřísahal svého syna Daniela k vydání *Obecné porady*, k čemuž nedošlo. Je pohřben v městečku Naarden 20 km jihovýchodně od Amsterdamu^{51 52}.

⁵⁰ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 150.

⁵¹ Dnes je místo jeho hrobu výsostně území České republiky.

⁵² KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 152.

3 VYCHOVATELSKÁ KONCEPCE

3.1 Periodizace

Při práci s vychovatelským odkazem Komenského je možné vysledovat vývojové tendence jeho myšlenek a definovat přibližnou periodizaci. Jan Patočka definoval vývoj Komenského filosofie výchovy takto - první období, které nazval předpansofické, trvá přibližně do roku 1630, následuje pansofická etapa do roku 1644 a vše uzavírá všenápravné období, které trvá až do konce jeho života.⁵³ Toto rozdělení určitě není chybné, ale je vidět, že je pouze přibližné a rozhodně nezachycuje všechny změny, kterými autor při celoživotní práci na své koncepci prošel.

Dagmar Čapková nabízí značně propracovanější periodizaci než Patočka, když definuje šest období, do kterých je možno Komenského život zařadit. V prvním údobí (1612-1624) získává základní vzdělání ve své vlasti a poprvé cestuje za studiem i do zahraničí. Tuto etapu je možné charakterizovat encyklopedickými a národně vzdělávacími tendencemi. Druhé údobí (1620-1627) je silně poznamenáno vítězstvím Habsburků a protireformačních tendencí v českých zemích. Komenský se skrývá a hledá východiska ze sociálních i filosofických labyrintů. Čapková sem počítá už první náznaky pansoficko-pedagogického úsilí. Třetí údobí (1627-1641) je především ve znamení koncepce české *Didaktiky*, která představuje pro Čapkovou, první stupeň pansofie, tedy její pedagogické uplatnění. Toto období zahrnuje i druhý stupeň pansofie, který se projevuje v latinské *Didaktice* a později v tištěné *Velké Didaktice*. V těchto dílech je již zdůrazněna metodologická funkce pansofie, zatím pouze pro vzdělání. Čtvrté údobí (1641-1642) je sice krátké, ale všichni komeniologové se shodují, že je velmi zásadní. Komenský v něm podnikl cestu do Anglie, kde dospívá ke třetímu stupni pansofie, tedy k prvnímu pojetí sociálně všenápravnému. Páté údobí (1642-1656) zahrnuje čtvrtý a poslední stupeň, jak uplatnit pansofii na nápravu člověka a světa v rámci kosmického vývoje. Slovy Patočky, se tedy jedná o období, kdy začíná vystupovat z Komenského koncepce rys universalistický. V této životní etapě začíná psát

⁵³ PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 230.

Obecnou poradou, což je ovšem stále přerušováno potřebou věnovat se také reformě škol a školství. V těchto letech se Komenský podílel na reformě školství švédského, uherského a polského. Také se velmi silně začal angažovat politicky a na povrch se dostala myšlenka mírového soužití ve společnosti. Poslední šesté údobí (1656-1670) čítá Komenského pobyt v Amsterdamu, kde dále propracovává *Obecnou poradou* a také vydává zrevidovaný soubor své dosavadní tvorby k nápravě škol *Opera didactica omnia*.⁵⁴ Je tedy evidentní, že Čapková nabízí přesnější periodizaci Komenského díla než Patočka. Dalo by se říci, že Patočkova periodizace se shoduje s pansofickými stupni Čapkové s tím rozdílem, že Patočka ve svém pojetí neoddelil ve všennápravném období ještě období universalismu, i když tento princip definoval a věnoval mu jeden ze svých spisů.

3.2 Kořeny Komenského myšlení

Pokud chceme definovat kořeny Komenského myšlení, není to úkol jednoduchý. Vzhledem k tomu, že Komenský byl myslitel, který absolvoval opravdu důkladné a hluboké studium minulosti, je možno analýzou jeho děl dospět k mnoha různým odkazům. Mezi ty nejstarší řadí čeští komeniologové zpravidla dvě oblasti - křesťanskou historii a studium antiky. Je tedy zřejmé, že můžeme Komenského považovat za evropského myslitele v pravém slova smyslu, protože stavěl na evropském kulturním dědictví, jímž odkaz antiky a křesťanství jistě je.

Z antiky se nejvíce zajímal o Aristotela a Platona. Čapková říká, že od počáteční orientace na filosofii Aristotela se Komenský postupně přesunul k Platonovi nebo spíše k novoplatonismu.⁵⁵ Dále Čapková identifikuje v práci Komenského souhlas s kynickým filozofem Diogenem, který zdůrazňoval význam rozumu, jednoduchosti, pravdy a dobra. Hodnoty, které stály v čele Komenského výchovného konceptu. Také Seneca a celkově stoicismus pro něj byly důležitou inspirací. Jejich etický přístup a zaměření

⁵⁴ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 43-44.

⁵⁵ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 6.

na sebepoznávání a racionální úvahu, to jsou další důležité faktory, na kterých buduje Komenský svůj systém. Dalo by se říci, že ve svých dílech často citoval antické autory, zdůrazňující cíl kalokagathické, tedy všestranně harmonické výchovy.⁵⁶ Patočka vidí Komenského jako myslitele, který navazoval prostřednictvím augustinismu na tradici antické filosofie a byl vlastně její velkou obnovou, i když si toho sám, Komenský nebyl vědom. Shodu s klasickou řeckou filosofií vysvětluje Patočka především tím, že jak u řeckých myslitelů, tak i u Komenského je výchova procesem od nepravdy a zmatku k pravdě, řádu a jsoucnu. Je zde ovšem důležitý rozdíl, Platon se zaměřil na pojem pravého bytí, kdežto Komenský na svět a hlavně na přírodu. Což by mohlo být ve shodě s učením stoicismu. Ten ovšem nemohl Komenský nikdy plně přijmout, protože stoikové nikdy nevytvořili žádnou ucelenou výchovnou soustavu. Přijímal samozřejmě i myšlenky církevních otců, jako například Augustina, Řehoře z Nyssy nebo Klementa z Alexandrie. U nich se pravděpodobně Komenský poprvé setkal s myšlenkou světa jako školy Boží moudrosti, ale oni jí aplikovali pouze na mravně-náboženskou oblast, zatímco Komenský chtěl pojmut veškeré vzdělání člověka vůbec.⁵⁷ Podle Čapkové sdílel s Augustinem myšlenku, že pouhá slova nemohou doopravdy poučit, ale je třeba používat slova jako znaky věcí, postupovat v těsném sepětí se skutečností. Hlavně šlo tedy o principy prvotního sociálně spravedlivějšího křesťanství, na které se odvolávala i reformace. K reformačním formám křesťanství měl samozřejmě Komenský také jisté výhrady. U kalvinismu odmítal především predestinaci a u luteránství nesouhlasil se spasením pouhou vírou. Chyběla mu zde ona lidská činorodá aktivita, kterou zdůrazňoval jako prostředek ke spasení, a která byla zdůrazňována i v učení Jednoty bratrské. Nejvíce však dle Čapkové čerpal z tradice české reformace, jejíž základní linie rozvíjel. Postrádal zde ovšem filosofičnost, kterou hledal právě u katolických autorů, jejichž principy si upravoval pro své účely. Tento důraz na konkrétní aktivitu vedoucí

⁵⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Komenský a učitelská profese*, In: *Jan Amos Komenský, projektant nápravy věcí lidských: Ostravská univerzita k počtě J. A. Komenského u příležitosti 400. výročí jeho narození*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1992, s. 25.

⁵⁷ PATOČKA, J., *Základní filozofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*. In: *Sebrané spisy, svazek 11: Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 121-123.

ke zdokonalení světa, života a lidské společnosti právě odlišoval českou reformaci od ostatních forem reformace evropské. V českých zemích se velmi často překrývaly principy reformace a humanismu. Z humanistických autorů mu byl nejbližší Erasmus Rotterdamský svými myšlenkami tolerance a svým ideálem mírové společenské harmonie. Čapková zde ovšem podotýká, že se Erasmus jako typický humanista zaměřil především na vzdělance, ale Komenský jako dědic husitství na celou společnost.⁵⁸ Jedním z odkazů reformace, který Komenský přijal za svůj, bylo přednostní postavení mateřské řeči. Z bratrské tradice vycházejí další principy obsažené ve výchovné koncepci Komenského. Například myšlenka postupného vyučování po věkových stupních, harmonizace tělesné a duševní činnosti nebo sjednocování teorie s praxí, na základě řádu a kázně, která platila pro všechny bez rozdílu.⁵⁹ Tato myšlenka demokratizace vzdělání získává postupně během jeho života na síle.

„Řešit problém dobra a zla, osvobodit člověka od pout v oblasti sociální, mravní, náboženské, národnostní, prosazovat pravdymilovnost, usilovat o jednu pravdu, o osobní odpovědnost a prosazovat lásku k lidem, snášenlivost a mírovost, kázeň a řád v rodině, ve škole, v národě, v církvi i lidstvu – všechny tyto ideje Komenský čerpal z domácí tradice.“⁶⁰

Toto usilování o jednu pravdu mělo své kořeny ve starším filosofickém realismu, který obhajoval i Jan Hus na kostnickém sněmu. Zastával přednostní postavení Písma, před církevní hierarchií. Problém byl ovšem v tom, že pokud mělo Písmo sloužit jako dokonalý celek poznání rozumového a věcného, muselo se vyrovnat s obrazem světa a přírody po zásadních objevech Galilea a Koperníka. Slučováním rozumového poznání a poznání vycházejícího z Písma se zabýval i Komenský. Z pozice kazatele byl Písmem vázán, ale jako myslitel si uvědomoval, že toto poznání není úplné. Jednu cestu k řešení tohoto problému představují Francis Bacon a René Descartes. Striktně oddělují oblast

⁵⁸ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 27.

⁵⁹ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 7-11.

⁶⁰ Tamtéž, s. 11.

přírody, na kterou pohlížejí matematicko-mechanisticky, a teologický vztah člověka k vesmíru. Toto úsilí vytvořit matematickou přírodovědu však způsobilo, že Komenský začal sám usilovat o vytvoření nové metody. Chtěl svým vlastním způsobem objevit zákonitosti, kterými se řídí vývoj člověka a jeho formování. Nepohlížel na člověka mimo tento svět jako Descartes, ale „*chápal ho jako organickou součást universa, jako mikrokosmos v makrokosmu*“.⁶¹ Bacon ho zaujal především svou indukcí, naukou o pohybu a důrazem na praxi. Řadu podnětů tedy od nich přijímá, ale dále s nimi pracuje a používá je ve své vlastní koncepci. Z novoplatónských autorů se zajímal o myšlenky Mikuláše Kusánského. Vztahu mezi Komenským a Kusánským se podrobněji věnuje spíše Patočka než Čapková. Pro potřeby této práce stačí zdůraznit, že shodně zdůrazňovali aktivitu člověka, aby se člověk mohl povznést k Bohu. Komenský se ovšem zaměřil spíše na kvalitu a stupně lidské aktivity a na její druhy. Kusánský se primárně zaměřil na cíl lidského snažení v rámci kosmického celku, tedy povznesení k Bohu. Cíl měly tedy oba podobný, ale Komenský sledoval více cestu k němu. Dalším, kdo inspiroval Komenského, byl Tomasso Campanella a jeho koncepce vesmírných vrstev - světů. Campanella ovšem přisuzoval těmto světům pouze sestupný vývoj, od vrcholné dokonalosti k pádu, ale Komenský říká, že tento pohyb je možný i opačně, pomocí celoživotní kladné aktivity. Jinými slovy, Komenský měl velkou víru ve zdokonalitelnost člověka.⁶² Jiným autorem, který měl vliv na Komenského, byl luteránský kazatel J. V. Andreae. Oba se shodovali při kritice aristotelské scholastiky, špatných učitelů, nedostatku kázně a řádu. Oba také pomýšleli na reformu života. Andreaeovi běželo ale hlavně o vnitřní obrození člověka, kdežto Komenský zdůrazňoval i vnější změnu společnosti. Německý reformátor Wolfgang Ratke byl Komenskému také blízký. S jeho učením didaktickým se Komenský poprvé setkal na škole v Přerově. Ratke se zasazoval především o snazší a příjemnější způsob vzdělávání na základě mateřské řeči, bez donucování. Ratke postupoval ve své kariéře od širších sociálních koncepcí k užšímu reálnějšímu řešení konkrétních vzdělávacích problémů v soudobém Německu. Komenský

⁶¹ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 12.

⁶² Tamtéž, s. 11-13.

postupoval přesně opačně, od užších projektů k široké výchovné koncepci, nemající za cíl nic menšího, než přebudování společnosti v harmonický mírový celek.⁶³

Je tedy evidentní, že odkazů k různým spřízněným myšlenkám můžeme najít v Komenského dílech velmi mnoho, ale je třeba si také uvědomit, že k nim přistupoval jako eklektik a s rozmyslem si vybíral jednotlivé myšlenky, které v různé intenzitě přijímal za své. Úkolem následujících kapitol je tedy představit to, jak se během jeho života vyvíjel výchovný koncept stojící na těchto základech.

3.3 Předpansofické období

Toto období označuje Patočka jako přípravné. Komenský zde klade základy svého vzdělání, pracuje na první encyklopedii a píše útěšné spisy či spisy společensko-kritické. Pro sledování vývoje Komenského výchovných tendencí jsou v tomto období zvláště důležité spisy - *Theatrum universitatis rerum*, *Labirint světa a ráj srdce* a *Hlubina bezpečnosti*. *Theatrum* a jeho pokračování *Amphitheatrum* bylo dílo velmi obsáhlé a členité. Mělo sloužit k encyklopedickému vzdělávání českého národa. Patočka toto dílo označuje za moralisticko-humanistickou encyklopedii, jejímž cílem bylo naučit člověka moudrosti, což zde znamená, uvědomění si vlastní slabosti a odkázanosti na pomoc a prozřetelnost Boží ve všech lidských oblastech. V tomto období je myšlenka závislosti člověka na vyšším řízení velmi silná. Již zde nazývá svět školou a říká, že kromě Písma vede k moudrosti i poznávání přírody a výsledků lidské činnosti. Bohužel se z tohoto díla dochovala jen malá část. *Labirint světa a ráj srdce* patří mezi útěšné spisy a Čapková zdůrazňuje, že má kromě motivu života jako pouti další motivy, jako boj marnosti s pravdou, při němž vítězí lež a mnohé motivy pobočné. Dílo nám představuje nejrůznější lidská povolání a zaměstnání, v čemž Patočka identifikuje stálý vliv encyklopedických snah Komenského. Závěrem tohoto díla je bezútěšná myšlenka, že pro člověka není ve světě nikde bezpečí a spásy, není činnost ani povolání, které by člověka

⁶³ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 30-31.

naplnilo a uspokojilo.⁶⁴ *Hlubina bezpečnosti* či *Centrum securitatis* je dílo věnované vztahu mezi člověkem, světem a Bohem. Je zde vyjádřena myšlenka světa jako stromu. Strom představuje jakýsi organismus, který si bere sílu ze skrytých kořenů tedy od Boha. Hlavní idea díla je přivést lidi k božské dokonalosti.⁶⁵

Tato díla napsal Komenský velmi mladý, během svého posledního pobytu ve vlasti, nedlouho po těžkých zkušenostech, kdy pohřbil oba rodiče a dvě své sestry. Také vývoj politických a společenských událostí v době pobělohorské nevypadal pro Komenského ani pro jeho milovanou Jednotu vůbec dobře. Tato rezignace na člověkem řízený lidský osud byla jistě ovlivněna následkem těchto tragických událostí. Jak jsem již naznačil v životopisné části, v tomto období se začíná Komenský pomalu odklánět od encyklopedických snah a začíná přemýšlet, jak opravdu řešit labyrinty světa. Těžké události poslední doby ho nutí hlouběji promýšlet své myšlenky. Také již vstřebal dost studijních podnětů, aby mohl začít pomalu vytvářet a promýšlet vlastní systém.

3.4 Česká Didaktika

V tomto období je Komenský s rodinou nucen odejít z vlasti a prožívá svůj první pobyt v Lešně, kde se začíná rodit nový systém, který je třeba opřít o konkrétní myšlenkové principy. Ty nalézá především v novoplatonismu, ale i u dalších autorů (jak je to představeno v kapitole zabývající se kořeny jeho myšlení). Podle Patočky řešení zprostředkovala filosofie výchovy, která nebyla obsažena v původním encyklopedickém plánu. „*Komenského syntéza pedagogicko-filosofická je tedy originálním dílem českého myslitele, myšlenka kosmické výchovy, výchovy jako podstaty procesu světového nebyla vskutku nikým do jeho doby pojata.*“⁶⁶ Komenský vidí celý svět jako školu moudrosti, která mu pomůže najít místo ve světě, kde může působit ve shodě s jeho celkovým smyslem, jenž leží mimo něj. Jasně je zde

⁶⁴ PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 176-179.

⁶⁵ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 53.

⁶⁶ PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 182.

formulována myšlenka, že cesta k nápravě světa vede přes filosofii výchovy. Tato filosofie výchovy znamená ukončení jeho rezignace vůči světu. Nové vědění, které chtěl předložit, nesmí být ale roztříštěné do izolovaných disciplín. Nejde o jednotlivou znalost, ale o celkovou moudrost. Soudobá filosofie školská, s níž se seznámil Komenský během svých raných studií, byla vedena především v aristotelském duchu a dala by se označit za zastaralou. V Campanellově utopii se poprvé objevil pokus o systém, který procházel všemi obory a jeho výchovný cíl bylo jednotné vědění zahrnující jednotnou zkušenost, rozumové úvahy i víru.

Dalším, kdo měl vliv na utváření pansofie, byl Bacon, jeho metodu sice Komenský nepřijal, ale díky němu si uvědomil, že k jednotné vědě je třeba mít jednotnou metodu. Patočka vidí v Komenského metodě upravené Campanellovy myšlenky o trojím pramenu poznání a koncepci Mikuláše z Kusy o všeobecné harmonii. Komenský se tedy snaží pojmout stavbu světa do lidské mysli. Poznáním přírody získáme základní pojmy, struktury a zákony, které poté přenášíme do jiných oborů. Komenský se snaží dokázat, že svět je složitá, ale harmonická stavba.⁶⁷

Tento první plán pansofie se zaměřuje na představení cílů života, prostředků k jejich dosažení a způsobů jejich užívání. „*Skrze moudrost, ctnost a zbožnost mají všichni lidé všemi způsoby dospívat k moudrosti, tj. poznávat a činit všechno, co k tomu vede*“.⁶⁸ Tedy heslo *omnes omnia omnino* – všichni ve všem všestranně, čímž Komenský přesáhl všechny soudobé principy vzdělávání. Vidí člověka jako mikrokosmos v makrokosmu. Makrokosmos je harmonický celek a srovnávání jednotlivých vrstev tohoto celku nazval Komenský synkrizí. Tato synkrize je originální způsob, jak srovnáváním věcí skutečnosti, jevů i celých jsoucen pronikat k hlubšímu poznání. Makrokosmos se vyvíjí od nižších přírodních vrstev k vyšší vrstvě lidské a nejvyšší vrstvě duchovní a toto pravidlo chtěl aplikovat Komenský i na vývoj mikrokosmu. Začít tedy pěstováním schopností tělesných, smyslových, rozlišovacích až k rozumu

⁶⁷ PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I.* Praha: Oikoymenh, 1997, s. 181-194.

⁶⁸ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského.* Praha: Academia, 1987, s. 58.

řeči, ruky, vůle a citu. Pokud má být v mikrokosmu i makrokosmu vše v harmonii, tak musí být v souladu všechny složky výchovy. Paralelismus a princip panharmonie platil tedy i v lidských projevech, v *myšlení, řeči a jednání (ratio-oratio-operatio)*. Tato „trojina“ se postupně stále intenzivněji objevuje v jeho dílech až k vrcholu pansofie *Obecné poradě*.⁶⁹

Komenský při promýšlení svého systému školství a při práci na reformovaných učebnicích, určených pro tento nový systém, dbal také na to, aby byla výuka přizpůsobena nejen věku, ale také schopnostem a možnostem dítěte. Když učitel pracuje s velmi mladým žákem nebo má tento žák méně rozvinuté nadání, je třeba začít výuku hrubými obrysy celku, poté postupovat k podrobnějšímu rozboru a zpětnou syntézou opět k celku, který by měl být hlouběji pochopen. „*Počáteční syntéza byla tedy kombinována s analýzou, dále se synkrizí, aby byla pochopena funkce, význam věcí nebo jevu pro život.*“⁷⁰ Při samotném vyučování musí mít vyučující pořád na mysli celek a tento celek vždy reflektuje s novými pohledy. Tato pansofie by tedy měla vést k vědomí souvislostí ve světě, vztahů celku a částí, vztahům částí uvnitř celku, poznávání s láskou, dosahování dobra a hlavně zdokonalování se a přispívání ke zdokonalování světa.⁷¹

První fáze pansofie tedy zahrnovala dokončit rozpracovanou *Didaktiku* jako teoretický systém a vypracovat k ní systém národních učebnic a příruček pro vychovatele tzv. informatorií. Celý tento projekt dostal název *Ráj církve - Ráj český* a měl mít dvě hlavní části – *Didactica generalis* a *Didactica specialis*. Tato první *Didaktika* měla sloužit především pro obnovu české národní kultury a tvořila obsah teoretického oddílu *Didactica generalis*. Byla dokončena roku 1630 a v třiceti kapitolách zde byl představen systém vzdělávání všech do věku 24 let. Komenský propracoval školský systém po šestiletých etapách – mateřská, obecná, latinská a akademie. Z druhé,

⁶⁹ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 58-61.

⁷⁰ Tamtéž, s. 62.

⁷¹ JANDA, M., *Životní postoje a výzvy I.*, [rozhovor s D. Čapkovou], Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 22.

praktické části *Didactica specialis* bylo vypracováno jen *Informatorium školy mateřské*.⁷²

Komenský tedy v tomto období položil základy pansofie, kterou se snažil uplatnit zatím hlavně na poli pedagogickém. Podařilo se mu propracovat obecné principy při formování dítěte. Zdůrazňoval harmonii tělesného a duševního vývoje. Také se věnoval historii a zasazoval se o to, aby se jeho současníci poučili z chyb, ke kterým v minulosti došlo. V roce 1632 dochází ale k dalšímu obratu v myšlení Komenského v návaznosti na události popsané v životopisné části. Po těžkých ranách osudu si začíná Komenský uvědomovat, že je třeba se obrátit k širšímu publiku než jen k české společnosti.

3.5 Latinská Didaktika

Druhý stupeň pansofie, definovaný Čapkovou, přinášel důslednější uplatňování celkovosti, obecnosti a metodické všestrannosti, v pojetí cílů, obsahu a metod vzdělávání. Původní českou *Didaktiku* začal překládat do latiny a částečně ji přepracoval k hlubšímu pojetí obecnosti a celkovosti. Teoretickou část tvořila tedy nová *Didactica magna* a pansofické spisky jako *Prodromus pansophiae*, praktická část obsahovala soustavu učebnic, příruček a příležitostných spisků. Tato latinská *Didaktika* byla dokončena v roce 1638 a byly v ní uplatněny myšlenky *Ráje českého*, ale na vzdělávání všech národů. Pro každý věkový stupeň napsal samostatnou kapitolu a celkově rozšířil dílo na 32⁷³ kapitol.⁷⁴

Termín omnes – všichni dostává tedy nový rozměr a nyní zahrnuje celou společnost, ne jen tu českou jak tomu bylo v první *Didaktice*. Komenský svým pojetím směřoval proti jakékoliv diskriminaci. Pro termín omnia - ve všem důsledněji vybírá poznatky o celku světa přírodního, lidského a božího. Metoda snadného, rychlého, radostného a důkladného učení a vyučování zůstala

⁷² ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 64-66.

⁷³ Původně jich bylo 32, ale při vydání roku 1657 jich bylo 33. Poslední kapitola o kázni byla zřejmě zpracována později.

⁷⁴ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 81.

v té formě, v jaké byla představena v české *Didaktice*. Větší důraz byl kladen na sjednocování teorie a praxe. Všichni se měli vzdělávat ve všem veskrze, všestranně – omnino. *Fabricando fabricamur* tedy krédo tvořením utvářím sebe. Praxe je zde chápána jako formující činitel. Komenský pojetí „omnes omnia omnino“ z latinské *Didaktiky* dále prohluboval a rozšiřoval během celého svého života. Čapková uvádí že, česká *Didaktika* obhajuje hlavně východisko od celku, zatímco latinská zastává východisko od obecného k zvláštnímu ve vzdělávacím procesu. V latinské verzi je kladen velký důraz na pochopení příčin a podstaty. Jazyk je prostředkem k nabytí a také předání moudrosti a Komenský ho považuje za jeden ze základních faktorů své pansofie. Latinská verze *Didaktiky* obsahuje myšlenku, že úvodem do veškerého vzdělání má být první filozofie. Toto tvrzení nenalezneme v české *Didaktice*, což svědčí o tom, že když jí autor psal, nepočítal s metodologickou funkcí pansofie ve smyslu úvodu do všech oborů. V tištěné verzi *Didactica magna*, která byla zpracovávána nejpozději, ovšem tato myšlenka také není uvedena, protože první filozofie byla v druhé polovině 30. let nahrazena pansofickou metafyzikou⁷⁵. Je tedy evidentní, že *Didaktika* prošla řadou změn a úprav. Můžeme vlastně mluvit o třech různých dílech – česká *Didaktika*, latinská *Didaktika* a tištěná *Didactica magna*.⁷⁶

30. léta byla pro Komenského velmi podnětná. Došlo u něj k promýšlení nového vychovatelského systému, který byl stále dál propracováván a prohlubován. Čapková zdůrazňuje, že podrobněji promýšlel vztahy obecného a zvláštního, celku a části, filozofie a teorie i praxe vzdělávání. Prosazoval vzdělání pro všechny bez rozdílu, a také poukázal na důležitost individuálního přístupu k dítěti a celkově na důležitost tohoto období v životě jedince. Již zde se poprvé objevují zmínky o tom, že lidská společnost má žít v míru a toleranci a každý jedinec má povinnost pracovat neustále sám na sobě.⁷⁷

⁷⁵ Označení pansofická metafyzika používá Čapková. Patočka mluví stále o první filosofii, která se postupně stane součástí pansofie, tvoří její podstatnou část.

⁷⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 80-90.

⁷⁷ Tamtéž, s. 99.

3.6 Filosofie

S počátky pansofie jsou spojeny i Komenského pokusy o první filosofii. Její nejstarší podoba je zachycena ve spise *Prima philosophia* z roku 1630. Podle Čapkové má ještě charakter aristotelské metafyziky, ale již obsahuje prvky, které naznačují vývoj k pansofickým koncepcím. V této první filosofii rozdělil Komenský jsoucno na prvotní, tvořící – Bůh - a druhotné, stvořené – všechno tvorstvo. Mezi těmito jsoucnými platí zákon paralelismu. Jsou zde poprvé naznačeny triady, které Komenský používal dále při prohlubování pansofie. Celkově je to filosofie aposteriorní, vznikající klasifikací empirických dat.⁷⁸

Další vývoj zaznamenala jeho filosofie v díle *Dveře věcí*. Nejdříve bylo toto dílo zamýšleno jako pansofická encyklopedie, ale nakonec v něm Komenský zachytil obraz své filosofie. Tato filosofie byla pro Komenského velice důležitá, podávala totiž přehled „žil věcí“, z nichž všechny méně obecné věci vyplývají. Patočka tyto žily věcí považuje za ideje, které získáváme nejvyšší abstrakcí z reálných věcí a vztahů. Komenský uvažuje svojí filosofii jako vědu základů všeho vědění a ona sama je základem všech ostatních věd. Filosofie Komenského je, podle Patočky, filosofií vychovatele. Celá směřuje k pojmu výchovy a výchova je Komenskému klíčem světa, svět je světem výchovy. Svět jako škola předpokládá učitele, příručku a žáka. Příručkou a knihovnou je mu příroda. Ve světě musí vládnout nejdalekosáhlejší harmonie a analogie. Každá skutečnost ve světě by měla něco vypovídat nejen o sobě, ale i o ostatních věcech. Podle Patočky dal Komenský harmonii její nejvlastnější místo – ve škole, vzdělání a vyučování. Na jedné straně je tedy svět - škola a na druhé straně stojí žák. Žák, který je bytostí ve vývoji, která se musí teprve učit, čím v možnosti je. Výchova předpokládá svobodné rozvíjení člověka v bytost kosmickou, všeobšáhlou, universální. Patočka rozlišil v jeho filosofii dva praktické zřetele – umění vynalézající (*ars inveniendi*) a bytost aktivní

⁷⁸ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 66-67.

a činorodá.⁷⁹ Tato aktivita je velmi důležitá, člověk se podle Komenského celoživotní kladnou aktivitou může navrátit ke své původní dokonalosti.

Proč se tedy jeho model nikdy neuskutečnil? Podle Patočky bylo důvodem to, že se Komenský přes své široké zájmy nevěnoval dostatečně matematice a matematické přírodovědě. Patočka říká, že nám tato složka přešla do krve, ale u Komenského chybí ten pojem přísné přírodní zákonitosti, čistá předmětnost a objektivita hmotného působení. Když chtěl vybudovat své vychovatelství, potřeboval živou přírodu jako učitelku a vzor, podle které by nastavil lidské paralely. Odborné vědy jako biologie, fyziologie či psychologie ještě nebyly definovány, taktéž společenské vědy zatím neměly pevný základ. Zvolil tedy nejvhodnější komponentu, kterou mu jeho doba nabízela – myšlenku harmonie, kterou přetvořil pomocí filosofie v harmonii universální. Problém, který to, podle Patočky, přináší je, že se Komenský nikdy nemůže vyrovnat s problémy mechanicismu, proto je nucen odmítnout učení Koperníkovo či Descartesovo.⁸⁰

Komenský svou filosofii, tak jako celý svůj vychovatelský projekt, po zbytek života dále přepracovával. Popsat a definovat všechny tyto změny by bylo tématem na vlastní studii. Pro potřeby této práce je nejdůležitější uvědomit si, že všechny tyto změny mají dvě osy související s praktickým zaměřením jeho filosofie. Na jedné straně je to světová univerzální harmonie a všeobecný paralelismus, a na druhé straně aktivní a svobodný člověk.

3.7 Všenáprava

3.7.1 Anglie

Na začátku 40. let strávil Komenský několik měsíců v Anglii, kde dále prohlubuje a posunuje svůj výchovný koncept. Týkalo se to především rozsahu jeho záměrů, obsahu a metodické propracovanosti omnes omnia omnino. V tomto období definoval princip, který byl pro jeho budoucí koncepci naprosto zásadní, a tím je myšlenka všenápravy. Patočka uvádí že, jisté prvky

⁷⁹ PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I.* Praha: Oikoymenh, 1997, s. 194-199.

⁸⁰ Tamtéž, s. 200-215.

nápravné obsahovala pansofie od samého počátku. Například usnadnění výuky a tím náprava lidských věcí, jednodušší učení jazykům a tím větší styk lidí navzájem, tedy shoda myslí a tím svobodná jednota. Za první zárodek všenápravných děl považuje Patočka část dopisu panu de St. Amand⁸¹, kde v části *fastigia* tedy vyvrcholení předkládá Komenský právě použití pansofie. K zdokonalení člověka, k zlepšení lidských věcí v rodu a k Boží slávě.⁸²

V díle *Cesta světla* se objevuje myšlenka všeobecné reformace. Nosnou částí je reformace vědění, všeobecné osvícení. Komenský uvádí tezi, podle které jsou vzdělávací projekty součástí nápravy celé společnosti. Znovu zde otevírá problém vztahu obecného a zvláštního při hledání a poznávání pravdy v životě i v celém kosmu. Vycházejí ze svého trojího pojetí jsoucna – příroda, člověk, Bůh, považoval člověka za aktivní jednotku udržující vztah jak k nižšímu jsoucnu, k přírodě, tak k vyššímu jsoucnu, k Bohu. Z přírody člověk vychází a k dokonalosti boží má směřovat. Tyto tři oblasti tvoří podle Komenského celek. Obecnost vidí v základních principech a zvláštnost v jednotlivých věcech a jevech. Komenský chtěl, aby lidé byli schopni definovat obecnost nedostatků ve světě a zároveň aby dokázali najít obecný způsob k jejich odstranění. Jeho výchovná koncepce by měla vést k tomu, že si lidé uvědomí vrozenou představu pravdy, dobra a krásy, a budou je během svého života uskutečňovat.⁸³ Zde se opět naplno objevuje Komenského víra v lidskou zdokonalitelnost a také víra v přirozenou dobrotu každého člověka, tak jak to o století později definoval i francouzský filosof švýcarského původu Jean-Jacques Rousseau.

V *Cestě světla* považoval Komenský za nejobecnější prostředek světlo, jako symbol osvícení a nápravy. Definoval zde smysl všeobecného osvícení – vzdělávání všech - omnes. Za prvé to považoval za přirozeně lidské, za druhé

⁸¹ Dopis napsal Komenský v Lešně již roku 1638.

⁸² PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I.* Praha: Oikoymenth, 1997, s. 216.

⁸³ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského.* Praha: Academia, 1987, s. 100-103.

věřil, že harmonická a mírová společnost je cílem veškerého lidského života, a za třetí si uvědomoval význam vzdělání pro přítomnost i budoucnost. Komenský tedy integroval do pojmu omnes i společenskou nápravu, která bude zprostředkována univerzálními školami. Podle Čapkové nebylo ještě jasně řečeno, že by se měli všichni jakéhokoliv věku celoživotně vzdělávat, ale bylo to naznačeno.⁸⁴ Již jsem se zmínil o tom, že se Komenský při své výchově často obracel do historie. I zde tak činil a v *Cestě světla* zastával názor, že vzdělanost v dějinách lidstva vždy vedla k pokroku. Vzdělanost musí jít ale ruku v ruce s lidskou aktivitou, která byla hlavní hnací silou celého projektu. Zde Čapková i Patočka identifikují vliv aktivního chiliasmu, který je možno nalézt i v českém husitství a zároveň se projevoval i v soudobé Anglii. Moudrost pro Komenského v *Cestě světla* nebyla učeností, ale spíše cestou k lidskosti, kdy člověk sám rozpoznává podstatné věci, volí dobro před zlem, ovládá a dotváří přírodu i sám sebe. Pojem omnino - ve všem - znamenal teď více, než kdykoliv předtím, integraci teorie a praxe, tedy vědy a dovednosti (scientia et ars). Škola světa měla být zřízení „kypící praxí“.⁸⁵ Čapková říká, že všestrannost a univerzálnost vzdělání – omnino - se během pobytu v Anglii rozvíjí až ke koncepci, kterou bychom dnes označily za socializaci člověka a vzdělávání. *Cestu světla* lze podle ní považovat za metodologickou a obsahovou předzvěst *Obecné porady*.⁸⁶

Komenský v Anglii také usiluje o jistou formu institucionálního zabezpečení a přichází s myšlenkou mezinárodní instituce pro vědu a osvětu, *sbor světla* (*collegium lucis*). Sbor by měl pracovat tak, že by ve všech státech fungovali učení muži vydržovaní z veřejných prostředků, jejichž posláním by bylo šíření vzdělání. Ústředí sboru by mělo sídlo v Londýně a zástupci všech států by tam každoročně zasílali zprávu o stavu veřejných věcí ve své zemi. Tento materiál by předseda sboru zpracoval do jednotné celkové zprávy. Sbor

⁸⁴ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 37.

⁸⁵ KOMENSKÝ, J. A., *Via lucis*, § 19, 23. In: ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 105.

⁸⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 105-106.

musí mít stále na paměti vševědné základy a musí pečovat o zakládání škol. Kromě univerzálních škol a univerzálních knih přichází Komenský s myšlenkou univerzálního jazyka.⁸⁷ Takový jazyk by byl prostředkem mezinárodního mírového styku a spolupráce. Byl koncipován tak, aby se slova kryla s pojmy, a vycházel by z analýzy všeho jsoucího, kterou provede vševěda.⁸⁸

Všenäprava, podle Komenského, tedy spočívá v založení nové filosofie, v reformě náboženství, v reformě politiky a samozřejmě jejich vzájemném zharmonizování. Tato harmonie zahájí harmonii světovou, v které se postupně vyřeší všechny konflikty a násilnosti lidské společnosti a zavládne všeobecná jednota, jednoduchost a svoboda. Díky tomu bude člověk osvobozen od zmatků nastolených skepticizmem a budou odstraněny veškeré rozkoly ve víře. Důležitým faktorem této cesty k všenäpravě je *toleranční princip*, který Komenský rozpracoval, Patočka jej proto dokonce považuje za jednoho z vůbec prvních myslitelů tolerance. Toleranční princip je založen na snášenlivosti, na vyhledávání shod a tím vzájemné lásky.⁸⁹

3.7.2 Reforma školství

Když byl Komenský politickými okolnostmi v Anglii donucen odejít do Elbinku, snažil se co nejvíce pracovat na díle *Obecná porada*. Historické události, které mu tento záměr ztěžovaly, jsou popsány v životopisné části. Bohužel Komenského program na reformu celé společnosti byl v rozporu s tím, jak si reformy představovalo evropské měšťanstvo, kterému šlo především o upevnění hospodářské a společenské moci a ne o nabízené radikální reformy sociální.⁹⁰ Všechna díla napsaná ve 40. letech směřují k napsání *Obecné porady*, kde by byly všechny tyto myšlenky systematizovány. Komenský byl stále povzbuzován svým přítelem Hartlibem z Anglie, aby promýšlel

⁸⁷ KOMENSKÝ, J. A., *Via lucis*, § 19, 23. In: ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 106.

⁸⁸ PATOČKA, J., *Literární plány a díla J. A. Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 11: Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 73.

⁸⁹ PATOČKA, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenth, 1997, s. 227.

⁹⁰ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 116.

ontologicko-metodologický základ ve spojení se školskou praxí. V tomto období byly tedy jeho snahy směřovány primárně dvěma směry, které se snažil integrovat. Byla to práce na velkém všenápravném díle a reformace školství.

Závazek k reformaci švédského školského systému, který v tuto dobu měl Komenský vůči svému mecenáši de Geerovi, se pokusil uspokojit dílem *Metoda jazyků nejnovější (Methodus linguarum novissima)*. Dílo je považováno za dovršení jeho pedagogické činnosti. Znovu se zde zaměřuje na integrování obecné metodologie s metodologiemi dílčích disciplín. Snažil se o prohlubování jak všeobecného vzdělávání, tak specializace.⁹¹ Podle Komenského byl dosud hlavní problém ve vzdělávání odtrženost vědy od praxe. V *Metodě jazyků* aplikoval své pojetí vztahu obecného a zvláštního na řešení konkrétních problémů vzdělávání v jedné disciplíně, v tomto případě, ve výuce jazyků. Dílo obsahuje celkem podrobný popis nově navrhovaných učebnic – *Vestibulum, Janua, Atrium*, ale jak podotýká Čapková, nejznámější část *Metody jazyků* je její desátá kapitola, která byla vydávána zvlášť. Tato kapitola je vybudována na přísně analytickém postupu, a proto je také někdy nazývána *Didaktikou analytickou*. Komenský v ní představuje vztah mezi obecnou didaktikou a didaktikou jazyků. Tak jako v *Cestě světla* se i v *Metodě jazyků* zabývá myšlenkou, že jazyk je prostředkem vědeckého i společenského styku a napomáhá uchování a prohlubování kultury. Zastává názor, že rozpor mezi slovy a věcmi brzdí pokrok ve vzdělání. Komenský viděl v jazyce prostředek vědeckého bádání, klasifikace poznatků, ale pouze v případě, že budou slova odpovídat skutečnosti. Zkoumal jazyk kombinací analýzy, syntézy a synkrize a dokázal, že se jazyk řídí zákony věcí, pojmů, ale i vlastními jazykovými zákony. Považoval svou *Metodu jazyků* za prostředek, který by méně rozvinutým národům pomohl zvýšit úroveň vzdělání, a tím by se přiblížily k ideálu sjednoceného lidstva.⁹²

⁹¹ KOMENSKÝ J. A., *Methodus linguarum novissima*, § 7,8. In: ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 121.

⁹² ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 110-126.

Další důležité dílo pro Komenského vychovatelskou koncepci je *Škola vševědná (Schola pansophica)*, které bylo napsáno roku 1650 v Blatném potoce. Jde o programové dílo, psané pro knížete Rákócziho, kde ve dvou částech představuje autor návrh na zřízení vševědné školy. První praktická část přináší rozdělení vševědné školy na sedm tříd, tři jazykové stupně (*Vestibulum, Janua, Atrium*) a čtyři věcné třídy (filozofická, logická, politická a teosofická). V druhé, praktické části, se Komenský věnuje velmi podrobně konkrétnímu uspořádání tříd.⁹³

3.7.3 Po roce 1648

V tomto období došlo k několika zásadním událostem v životě Komenského. V srpnu roku 1648 umírá jeho manželka a v říjnu je uzavřen kompromisní Vestfálský mír, který představuje zhroucení veškerých politických snah Komenského. Což ovšem neznamená, že by ustal ve svém snažení. Velký smutek se ale samozřejmě promítnul do jeho tvorby. Vydává třetí díl svého útěšného spisu *Truchlivý*⁹⁴ a *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, ve kterém vyzdvihuje významný rys bratrské výchovy - řád a kázeň.

Ve svém dalším působišti, v Blatném potoce, napsal Komenský několik spisů⁹⁵ zabývajících se nejrůznějšími aspekty jeho všenápravného konceptu. Čapková uvádí, že můžeme u všech identifikovat podobnou charakteristiku. Jestliže se v předchozím období jeho života věnoval hlavně problematice vztahů mezi cíli a obsahem vzdělávání, nyní se spíše zaměřil na to, aby byl způsob vzdělávání zabezpečen co nejvíce veskrze, všestranně - omnino. Zaměřil se na optimální nastavení vztahů mezi všemi činiteli, podílejícími se na vzdělání, jako jsou věci, osoby, nástroje, místo, čas apod. Cílem bylo tyto faktory uspořádat tak, aby se správně přihlíželo ke všem na patřičném místě a ve vhodnou dobu. Zvláštní důraz byl kladen také na výchovu vůle. Ve spisech

⁹³ KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, s. 298-299.

⁹⁴ První dva díly napsal právě v pobělohorských depresích a poslední čtvrtý díl je vydán roku 1660 v Amsterdamu.

⁹⁵ Například *Šťěstí národa (Gentis felicitas)*, *Trojtřídní latinská škola (Schola latina triclassis)*, *Svět v obrazech (Orbis picls)* nebo *Škola hrou (Schola ludus)*.

z tohoto období se často opakuje krédo – *fabricando fabricamur* - tvořením se utváříme. Zdůrazňoval význam žákovské aktivity a učitelova řízení. Školy pro něj byly dílny lidskosti. Učebnice měly být hlavně názorné, s jasnou stavbou, psané pěkným a srozumitelným jazykem. Rozdělení času naplánoval velmi do detailů a rozdělil den na osmi hodinové cykly zahrnující práci, odpočinek, jiné zaměstnání, spánek. Žák měl být vzděláván po všech stránkách lidství k harmonickému rozvoji osobnosti, která je schopna samostatného myšlení, hledání podstatného, nalézání souvislostí a celkově k vytváření správných vztahů ke světu.⁹⁶

Komenského originální výchovný projekt směřující k velké celospolečenské nápravě pomalu dospěl do své poslední fáze. Jeho autor dlouho propracovával a promýšlel velmi dopodrobna všechny možné aspekty celého konceptu. Člověk, ke kterému Komenský směřuje, je soběstačný, sebevychovávací, autonomní jedinec, jenž není vázán majetkem, ani ničím jiným, co by ho svádělo z cesty směřující k harmonické a mírové společnosti. Komenský při tom myslel na celé národy, které se budou řídit jeho principy a všichni společně dosáhnou vysněného ideálu. Je evidentní, že když se tento plán postupně rodil a prohluboval, byl ovlivňován nejrůznějšími faktory a událostmi. Komenský stále silněji cítil, že je třeba mu dát souvislou, systematickou a finální podobu. Další kapitola je věnována *Obecné poradě*, která měla tuto touhu uspokojit.

3.8 Obecná porada o nápravě věcí lidských

Komeniologové se shodují na tom, že první myšlenky na toto rozsáhlé dílo se u Komenského objevily už v roce 1644 po napsání *Cesty světla*. Chtěl představit dílo, které bude obsahovat soubor všech universálních cílů nového člověka. Je jisté, že první měl Komenský rozpracovanou *Pansofii a Pampaedii* a už ve 40. letech si byl vědom, že budoucí dílo bude koncipováno do sedmi částí. V 50. letech na něm začal Komenský naplno pracovat, ale požár v Lešně roku 1656 ho připravil o všechny čistopisy, které už měl připraveny do tisku.

⁹⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 133-143.

Naštěstí díky rukopisným kopiím dokázal v Amsterdamu dílo zrekonstruovat a dále na něm pracovat.

Obecná porada se tedy skládá ze sedmi částí velmi nestejného rozsahu a závažnosti. Jedná se o *Panegersii (Univerzální probuzení)*, která tvoří úvod a stanovuje cíl práce. Druhou částí je *Panaugie (Univerzální osvícení)*, třetí *Pantaxie (Pansofie⁹⁷ - Univerzální moudrost)*, čtvrtou *Pampaedie (Univerzální vzdělávání)*, pátou *Panglottie (Univerzální jazyk)*, šestou *Panorthosie (Univerzální náprava)* a poslední část *Pannuthesia (Univerzální povzbuzení)* představující jakýsi všeobecný apel na společnost.⁹⁸ *Pantaxia, Pampaedia, Panglottia a Panorthosia* tvoří společně jádro *Obecné porady*. Největší prostor je věnován *Pantaxii*, ale podle Patočky jsou paradoxně nejvíce propracovány kratší části tohoto díla, *Pantaxie* je naopak propracována nejméně. Dojmem dokončenosti a uzavřenosti nejvíce působí části *Panegersie* a *Panaugie*, také první tři kapitoly *Pampaedie* a *škola stáří* byly zřejmě připraveny do tisku. *Panorthosie* nabízí také podnětný materiál, ale jak Patočka dodává, její obzvláště zajímavá část o mezinárodní instituci dohlížející na všeobecný řád a harmonii, zůstává pouze v obrysech. Taktéž *Panglottie* zabývající se universálním jazykem, nemá rozhodně finální podobu. Poslední část *Pannuthesie* je možno také považovat za dokončenou. Je třeba zdůraznit, že *Pantaxie* má v celku díla speciální pozici, jedná se o jakýsi systém v systému, skládající se z devíti dílů - gradů. Každý tento gradus má deset kapitol, jejichž postup se v celku řídí Komenského soustavou kategorií, vyloženou v *Janua rerum*. *Pantaxie* se tak měla stát zároveň encyklopedií i filosoficko-theologickým systémem.⁹⁹

Základní myšlenkou celé *Obecné porady* je potřeba nápravy v člověku i ve věcech, které nejsou reálně tím, čím jsou ve své podstatě. Komenský tedy

⁹⁷ Komenský používá v *Obecné poradě* spíše jméno *Pantaxie* než *Pansofie*, jednak že vyjadřuje ústřední myšlenku jednotného pořádku, jednak že termín pansofie vzbuzuje nemilé představy, jako by někdo, jako by člověk vůbec mohl proniknout bytí se všemi jeho tajemstvími.

⁹⁸ KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (výbor z díla), Brno: Soliton, 2007, s. 14.

⁹⁹ PATOČKA, J., *Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 176-177.

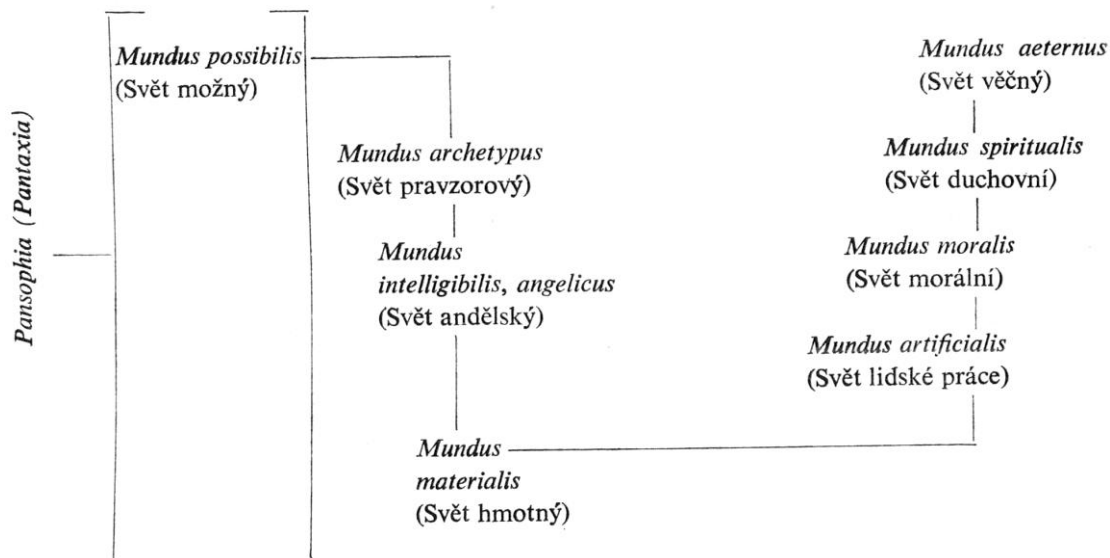
vyzývá k jistému obratu od této skutečnosti. Tento universální obrat, kterého chtěl v budoucnu dosáhnout, měl vést k tomu, že věci i člověk dospějí ke svému cíli a zajmou své místo v universálním harmonickém světě. *Obecná porada* tedy měla představit plán či program, který bude provázet tento obrat a pomůže společnosti zavést novou filosofii, náboženství a politiku. Patočka zde uvádí Komenského citaci z části *Panorthosia*: „Aby se mohly napravit lidské stavy, musí být napraveni jednotliví lidé, z nichž se stavy skládají, aby se mohli napravit lidé, musí být dříve napraveny dílny lidskosti - školy, aby školy, musí být napraveny knihy jakožto přiměřené nástroje k utváření lidí, a aby knihy, musí být napravena metoda v psaní knih i v zacházení s nimi, a konečně, aby mohla být plně napravena metoda, je třeba dbáti řádu věcí samých, ten je nepohnutelný a musí předepisovat nezměnitelné zákony lidskému duchu, poněvadž věci jsou spojeny v soustavu Božím uměním.“¹⁰⁰

V první části *Panegersia*, je předložen návrh universálního obratu, což znamená odklon od bezcílnosti, rozptýlenosti a nepravdivosti. Toto odvrácení má směřovat k světlu, které je universální, společné, nerozdělené a všespojující. Na to navazuje *Panaugia*, která je zaměřena na vztah mezi vnějším a vnitřním světlem a snaží se definovat metodu, jak spojit všechny prameny vnitřního světla v jediný jas vědění. Tyto první dvě části lze označit za jakýsi úvodní výklad metodologie.

Pantaxie tvoří základ celé *Obecné porady*, protože klíčem k všenápravě je, podle Komenského, pochopení jednotného řádu věcí, ne jen jejich empirických zákonitostí, ale celého bytostného složení i s jejich účelem a smyslem. Také proto jsou v *Pantaxii* označeny části *Pampaedie*, *Panglottie* a *Panorthosie* za důsledky pansofie, jak upozorňuje Patočka.¹⁰¹ Komenský tedy navrhl v *Pantaxii* strukturu jednotlivých stupňů v kosmu, kterou zachycuje toto schéma:

¹⁰⁰ PATOČKA, J., *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*. In: *Sebrané spisy, svazek 11: Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 200.

¹⁰¹ PATOČKA, J., *Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 180.

102

Je tedy evidentní, že vývojová tendence je nejdříve sestupná od božské dokonalosti (*Mundus archetypus*) k andělům jako nehmotným inteligentním bytostem (*Mundus intelligibilis, angelicus*) a ke světu hmotné přírody, kam patří člověk (*Mundus materialis*). Zde přichází změna oproti tradičnímu renesančnímu pojetí, ve kterém schéma v této fázi vývoje obvykle končí. Komenský dává tvořivé lidské činnosti takovou moc, že se jejím působením obrací kosmický vývoj světa opět vzhůru ke kvalitativně vyšším stupňům. Je to svět lidské práce (*Mundus artificialis*), svět morálky (*Mundus moralis*), svět ducha (*Mundus spiritualis*), až k nové dokonalosti světa věčného (*Mundus aeternus*), jenž stojí výš než původní dokonalost právě o kvalitu lidské spolutvůrčivské činnosti, která vede člověka k sjednocení s božskou dokonalostí. Tento princip vzestupné linie založené na hodnocení tvořivé lidské aktivity představuje originální přínos Komenského, který nutí společnost k celoživotnímu růstu, na tom se shodují Patočka i Čapková.¹⁰³ Komenský představil jednak vnější stavbu jednotlivých světů - gradů a potom také, ve smyslu své synkritické metody, i vnitřní souvislosti světů. Člověk pro něj byl aktivní spojkou mezi nižší přírodou a vyšší duchovní skutečností, posunoval

¹⁰² ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 159.

¹⁰³ Tamtéž, s. 159-160.

celý vývoj kupředu. V dřívějších spisech představovala pro Komenského lidská aktivita hlavně vzdělávání veškeré mládeže, zde měl spíše na mysli celoživotní vzdělávání všech i širokou sociální univerzální nápravu.

Nebudu se dopodrobna zabývat jednotlivými světy a jejich principy, ale rád bych se zastavil u světa hmotného (čtvrtý gradus), kde se v sedmé kapitole Komenský zabývá svobodnou vůlí a vidí v ní zásadní odlišnost od ostatních živočichů. Člověk je pro něj svobodně jednající pán tvorstva, používající rozum, cit a svědomí jako jakýsi poradní hlas. Tento princip má, podle mého názoru, také silný původ v okolnostech autorova života. Představme si situaci, za které tyto principy vznikaly. Komenský celý život bojoval za velmi vznešené myšlenky i přesto, že se jeho plány musely nutně zdát čím dál tím méně reálné. V úspěch a reálnou proveditelnost svých plánů, už ke konci života, nemohl věřit ani sám Komenský. Přesto se svojí silnou vůlí přinutil do posledního okamžiku na tomto díle pracovat a na smrtelné posteli ještě přesvědčil vlastního syna ke slibu, že dílo dokončí. Tak velmi silná byla Komenského osobní vůle. V morálním světě (šestý gradus) jsou probírány vztahy k sobě samému, k ostatním jednotlivcům, k menším společenským celkům až k celému lidstvu. V tomto oddílu se znovu objevuje velmi důležitá myšlenka, že jednotu a harmonii světa člověk nevytváří ovládním věcí kolem sebe, ale zvládním sebe samého, své osobnosti a svých vztahů.¹⁰⁴

„Principy lidské aktivity, která je červenou nití Pantaxie i celé Obecné porady, zdůvodnil Komenský sociálně potřebami soudobého společenského vývoje, historicky jako úsilí o zdokonalování v průběhu dějin, budoucnostně (spektrem chiliasmu) jako přípravu lepšího světa, teologicko-ontologicky jako příklad tvořivosti božského archetypu, široce antropologicky z hlediska fyziopsychologického, morálního a mnohostranně pedagogického.“¹⁰⁵

¹⁰⁴ KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (výbor z díla), Brno: Soliton, 2007, s. 105-110.

¹⁰⁵ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 184.

Pantaxie tedy představovala systém poznání celku světa. To *Pampaedie*, kterou Patočka považuje za první skutečný výchovatelství systém¹⁰⁶, měla společnost naučit dobře volit z věcí a jevů správně pochopených v průběhu celoživotního vývoje. *Pampaedie* začíná definicí cílů, obsahu, metod i prostředků univerzálního vzdělávání celého života všech lidí. Další část je pak věnována univerzálním školám, knihám a učitelům. V posledních osmi kapitolách promýšlel Komenský vlastní proces celoživotního formování ve škole života. Zastával názor, že není možné z tohoto univerzálního vzdělávání nikoho vyloučit. Maje na mysli celospolečenskou nápravu, apeloval na každého jednotlivce, aby se tohoto procesu zúčastnil. Samozřejmě, bylo vše založeno na principu dobrovolnosti. Čapková zdůrazňuje, jak vysoko hodnotí Komenský také svobodu, která podle něj patří k podstatě lidství a její narušení znamená narušení lidské přirozenosti.¹⁰⁷ Rozvíjel myšlenku univerzálního učitelství ve smyslu vzájemného učení všech, ať přímo či nepřímo. Systém by byl založen na principu lásky, díky níž by docházelo k působení na druhého. Poslední část *Pampaedie* je tedy věnována škole života. Komenský jí rozdělil po věkových stupních a pro každý stupeň určil specifický cíl. První je *škola zrození*, která je poprvé až zde vyčleněna jako samostatná etapa a zabývá se především přípravou rodičů na narození dítěte. Je kladen důraz na jejich osobní rozvoj. Následuje *škola útlého dětství* postihující věkové období, pro které napsal Komenský již ve 30. letech *Informatorium školy mateřské*. Zde je primární rozvoj dětských smyslů a činorodosti. Celkově na svém původním plánu vylepšil periodizaci¹⁰⁸ a objevuje se zde jakýsi návrh na počátek kolektivního vzdělávání dětí mezi pátým a šestým rokem. *Škola dětství*, tedy žáci mezi šestým a dvanáctým rokem, měla své těžiště v rozvíjení systematického cvičení rozumu, paměti, čtení, psaní a byl zde kladen důraz, aby se tento základ naučili všechny děti bez rozdílu. Následuje *škola dospívání*, *škola mladosti*, poté *škola dospělosti*, ve které už je těžištěm lidská práce. Čímž

¹⁰⁶ PATOČKA, J., *Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998, s. 195.

¹⁰⁷ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-výchovatelství odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 169.

¹⁰⁸ Celé toto předškolní období ještě rozdělil do šesti etap.

je myšlen aktivní život v práci představující projev seberealizace, a to vše při vědomí vlastní účasti na univerzální kultuře. Je tedy vidět, že v této fázi života by podle Komenského měl již člověk znát své místo ve světě nebo se aspoň velmi aktivně podílet na jeho hledání. Dále Čapková zdůrazňuje neustálé sebevzdělávání, sebeovládání a rozumné využívání životní činnosti. Dospělí mají ve společnosti působit pro mladší jako kladné vzory hodné následování. Pojetí této školy dospělosti bylo také vpravdě revoluční, protože představil nejen celkový princip, ale i konkrétní systém vzdělávání, na což bylo znovu navázáno až ve 20. století. Rozpracoval zde i část zabývající se otázkou, jak si vybírat knihy adekvátní věku a účelu. Následuje *škola stáří* představující životní bilancování a vyrovnávání se smrtí. Samozřejmě nejde o pasivní období, je doporučeno ho vyplnit dokončováním započatých děl. Pro úplnost je doplněna ještě *škola smrti*, která nemá vlastní program a řídí se radami uvedenými ve *škole stáří*.¹⁰⁹

Podle Patočky je universalistický rys v *Pampaedii* opravdu velmi zřetelný, jsou odstraněny všechny limity, které ho brzdily v *Didaktice* či *Škole pansofické*. Velmi důkladně je zde promyšlena celková idea výchovy člověka, tohoto složitého mikrokosmu. Vnitřní nekonečnost člověka odpovídá vnější nekonečnosti světa, a proto má být člověk vzdělán (osvětlen) a tím být veden ke své podstatě, k universální bytosti. Starší Komenského myšlenky nejsou zatraceny, ale získávají zde nový rozměr všeobecnosti a dosahují nové významové vrstvy.¹¹⁰

Pátá část *Obecné porady Panglotiie* je věnována myšlence mírového soužití mezi národy a pěstování univerzálních styků prostřednictvím snadného jazykového dorozumívání.¹¹¹ Tuto ideu začal Komenský poprvé promýšlet v díle *Cesta světla*, které psal ve 40. letech Anglii. V této fázi ale už byla původní myšlenka prohloubena a koncepcí univerzálního jazyka pronikala

¹⁰⁹ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 188-191.

¹¹⁰ PATOČKA, J., *Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 196.

¹¹¹ KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (výbor z díla), Brno: Soliton, 2007, s. 169.

pansofie. Byl kladen větší důraz na filosofičnost jazyka, jeho adekvátnost ke skutečnosti, jasnost, logičnost a jednoduchost. Vše muselo odpovídat celku světa, jak ho vykládal v *Pantaxii*. Další změnou bylo rozpracování nových forem dorozumívání. Uvažoval o *pantoglogii-všejazyčnosti*, o *polyglottii-vícejazyčnosti*, a o *monoglotii-jednojazyčnosti*. Všechny tři možnosti promýšlel a jako nejschůdnější volil vytvoření nového umělého jazyka,¹¹² a pokud by to nebylo možné, navrhoval nějaký mrtvý jazyk, nejlépe latinu.¹¹³ Při práci na universálním jazyce promyslel Komenský především zásady pro jeho sestavení a ukázky, jak by se mělo postupovat. Konkrétní jazyk nevznikl, ne z důvodu nedostatku času, ale hlavně proto, že nebylo možné umělý jazyk sestavit dříve, než bude získán úplný a konečný obraz pansofického světa.

*„Všechny účinky soustředěného světla, které v Pansofii měly rozptýlit temnotu věcí, v Pampaedii temnotu myslí, v Panglottii temno jazyků, spojují se v Panorthosii v úsilí nápravy lidského pokolení v jeho stavu učených, duchovních a politiků, aby svět vkročil do údobí osvětleného a mírového.“*¹¹⁴ *Panorthosie* tedy předkládá zharmonizovanou formu třech předchozích reforem, jako program reformy celkové. Na tuto celkovou reformu nebo spíše universální nápravu celé společnosti budou dohlížet tři velké mezinárodní instituce, mezinárodní akademie pro vědu a školství, světová konsistoř tolerantního křesťanství a světový mírový tribunál, unifikující právo a kontrolující jeho výkon ve světě. Komenský zde tedy poněkud rozšiřuje ideu *Sboru světla* a zároveň tak předjímá moderní organizace typu *UNESCO*, *Světovou radu církví* a *Organizaci spojených národů*. Tuto navrhovanou nápravu má začít každý jednatel sám u sebe, důrazem na sebekázeň, sebevýchovu a prohlubování autokritiky.¹¹⁵ Čímž bude povýšena nejen celá společnost, ale člověk samozřejmě dosáhne i individuálního štěstí ve svém životě. V nových

¹¹² Sestavit jej měli členové sboru světla.

¹¹³ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 196

¹¹⁴ PATOČKA, J., *Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 200.

¹¹⁵ KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (výbor z díla), Brno: Soliton, 2007, s. 235-239.

principech, k jejichž založení Komenský vyzýval, upřednostňoval především jednoduchost. Stavěl se proti filosofickým, dogmatickým a politickým labyrintům své doby. Chtěl dosáhnout toho, aby lidé snadno chápali a měli radost z poznávání a jednání. V návaznosti na hrůzy prožité v období třicetileté války, kdy byla hrubě potlačována lidská přirozenost v životě, opět zdůrazňoval dobrovolnost a svobodu jako vrcholný projev lidské přirozenosti. Uvědomoval si ale také křehkost svobody a dával jí do spojitosti s kázní, řádem a nutností rozlišovat mezi dobrem a zlem. Řádu světa musel odpovídat řád v lidském životě. Nová filosofie, což pro Komenského byla vlastně pansofie, neměla být služkou teologie, ale její sestrou. Tím naznačil její vysokou hodnotu, jež se měla projevit v lepším morálním a sociálním životě společnosti.¹¹⁶

Obecnou poradu uzavírá *Pannuthesie*, zamýšlená jako výzva společnosti. Patočka uvádí, že ve třetí kapitole jsou uvedeny dvě velké myšlenky 17. století - že lidstvo tone v duševní a fyzické bídě, od které je mu třeba odpomoci, a uvědomění, že válka není nezbytná k řešení soudobých problémů.¹¹⁷

Celkově tedy své původní koncepce Komenský v *Obecné poradě* neměnil, spíše je prohluboval a přidával k nim další myšlenky a souvislosti. Komenský chtěl tímto obsáhlým dílem připravit půdu pro zásadní obrat v lidském životě. Člověk najednou získal nový mimořádný rozměr, bez něho totiž nebylo možno dokončit dílo stvoření a zdokonalit svět, neboť právě člověk má dovršit smysl světa.¹¹⁸ Viděl nového člověka, který má být svou aktivitou a vůlí činný ve prospěch nadosobního cíle, překonat své subjektivní centrum, aby bylo možno proměnit svět v celku. Toto centrum, které bylo ve stádiu Komenského rezignace na svět chápáno mimo tento svět a postupně se stalo nezbytnou součástí člověka, má být tedy nyní opuštěno ve prospěch jediného universálního centra celé společnosti. Příští kapitola je věnována tomuto

¹¹⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 198-203.

¹¹⁷ PATOČKA, J., *Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 202.

¹¹⁸ PATOČKA, J., *Náčrty a zlomky: Komenského Všeobecná porada* In: *Sebrané spisy, svazek 11: Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 540.

universalismu, který se v *Obecné poradě* objevil a uzavřel tak Komenského výchovnou koncepci.

3.9 Universalismus

Mezi faktory, které zapříčinily vznik charakteristiky nebo principu, který Patočka nazývá universalismus, můžeme jistě počítat i soudobou politickou a sociální situaci. V druhé polovině 40. let, když se třicetiletá válka začala chýlit ke svému konci, a hlavně po uzavření Vestfálského míru, muselo být Komenskému jasné, že zlepšit osud českého národa je možno pouze ve světovém měřítku. Proto se domnívám, že by se tento rys možná nikdy neobjevil, kdyby byl protihabsburský odboj ve svém snažení úspěšný a Jednota by mohla svobodně působit v Čechách.

V latinské *Didaktice* nazval Komenský svou první výchovnou koncepci *formatio hominis* (utváření člověka) a po třiceti letech usilovné práce přichází s termínem *cultura universalis* (universální kultura), což je jeho vrcholné pojetí výchovně koncepce v *Obecné poradě*. V této změně identifikuje Čapková vliv nejrůznějších sociálních, politických a literárních faktorů.¹¹⁹ Již jsem se zmínil o tom, že myšlenka universalismu se začíná rodit už v *Cestě světla*, která také pracovala s myšlenkou nápravy celé společnosti novými universálními projekty. Byly v ní představeny universální knihy, universální školy a universální instituce, která by vše zabezpečila. Hlavní cíl *Cesty světla* bylo pomoci státům s menší vzdělaností tento nedostatek odstranit. V tom viděl klíč k mírovému a harmonickému soužití mezi národy. Je tedy jasně vidět, že Komenský zastával ideu, že pouze vzdělaná společnost je schopna pozvednout úroveň národa. Objevily se tedy první obrysy nově vznikajícího principu, ale bylo třeba mu dát systematickou jednotu, která byla dosažena v *Obecné poradě*, jejíž hlavní cíl bylo směřovat veškeré lidské myšlení k jednotě, harmonii, celkovosti, prostě k universalitě. V *Obecné poradě* je tedy vyzvedáváno již celé schéma - cíl, prostředky a prostředky prostředků výchovy a vzdělávání. Výchova člověka je chápána jako jádro veškeré nápravy. Tím, jak se bude rozšiřovat a zdokonalovat pansofie a universální knihy, vzniknou nové, universální,

¹¹⁹ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 16.

pansoficky zaměřené generace. Jedinec, který projde nápravou, se stává pansofickou osobností, která se řídí principy lásky k sobě, ke společnosti a k Bohu. Lásky k sobě, ovšem neznamena slepou, sobeckou sebelásku, ale lásku k vlastnímu centru, které je v harmonii s centrem universálním. Tento obrat, který Komenský po člověku žádá, je samozřejmě možný pouze prostřednictvím vlastní vůle a sebevýchovy.

Školou je nyní celý lidský život, jenž je rozdělen do věkových stupňů, které navazují přirozeně jeden na druhý, a proto formování člověka k universalitě vlastně nikdy během lidského života nekončí. Pouze školská výchova je nedostatečná, při vytváření nového pansofického člověka je třeba, aby se po celý život, v každém věku stával člověkem. Výchova se tedy stává opravdovou universální vševýchovou universálních vševědných lidí.¹²⁰

Patočka uvádí, že pravidla metody nejsou již vyvozována z paralelismu mezi přírodou a dovednostmi, zdůvodnění přirozené metody se již neopírá o celou přírodu, ale o přirozenost člověka, o jeho spontánní aktivitu, jeho směřování k celku a jeho snahu o završení a dokonalost. Tato universalnost se týká člověka v jakémkoliv věku, jakéhokoliv stavu, pohlaví, národa. Přináší vzdělání ve všem, vědění všeho, pokud je to člověku možné. Opravdu pansofický člověk žije v dotyku s věčností, aniž ztrácí souvislost s hmotným světem. Universalismus tedy neznamena život pro sebe, ale naopak v celku, ve všech a ve všem. Komenský tedy vychází z předpokladu, že člověk není primárně bytostí egocentrickou, právě naopak, že tendence lidské povahy vede k universalnosti, ke společenskému i vesmírnému celku.¹²¹

3.10 Vrchol sil v Amsterdamu

3.10.1 Veškeré spisy didaktické

Posledních čtrnáct let svého života trávil tedy Komenský v nizozemském Amsterdamu, ke kterému získal během svého života velmi kladný vztah. I když přišel při lešenském požáru o velkou část svých děl, tak se opět pouští

¹²⁰ PATOČKA, J., *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 11: Komeniologické studie III*. Praha: Oikoyemenh, 2003, s. 190-205.

¹²¹ Tamtéž, s. 206-216.

do usilovné práce. V tomto období vznikly dva velké spisy – *Obecná porada*, která nebyla nikdy zcela dokončena a *Veškeré spisy didaktické (Opera didactica omnia – dále ODO)*, které vydal v roce 1657 a 1658. Název tohoto díla je poněkud zavádějící, protože se nejedná o opravdu veškeré spisy didaktické, ale pouze o některé, které autor vybral. Spisy jsou rozděleny do čtyř dílů, které odpovídají vývojovým etapám - první působení v Lešně, v Elbinku, v Blatném potoce a v Amsterdamu. Jednotlivé vývojové etapy jsou propojeny spojovacími texty, aby tvořily celek. Poslední díl je poněkud mimo, protože se jedná o nejnovější spisy psané až po příchodu do Amsterdamu. Při vybírání, které spisy budou zařazeny do ODO, přihlížel Komenský hlavně k tomu, aby v nejširším smyslu sjednotil otázky vzdělávání s otázkami lidského života.¹²²

„V ODO znovu podtrhl, že právě filozoficko-vychovatelské zaměření tvoří základ, na němž jedině se může zdárně vyvíjet veškerá práce utvářející člověka, všechny lidi. Lze tedy říci, že vnitřní logická stavba ODO a jejich struktura je dána a nesena dialekticky pojatým vztahem pansofie na jedné straně a teorie praxe formování člověka na straně druhé, vztahem celku a části, obecného a zvláštního.“¹²³

Komenský chtěl systematicky představit vývoj svého pansofického úsilí o reformu školního vzdělávání a výsledky, ke kterým dospěl. Vzhledem k tomu, že dílo bylo určeno pro evropské školy, zařadil tam Komenský pouze ty spisy, které byly určeny pro všechny národy. Patočka v tomto díle nachází jistý zvláštní odstup autora od vlastních spisů, jakýsi historický distanc. Říká že, Komenský nechtěl podat své dílo jako hotový výsledek, ale zachytit ho ve vývoji, s tím, že zdůrazňuje všechny vývojové etapy, ne pouze ty poslední.¹²⁴

Každý díl má jeden až tři hlavní teoretické spisy, z jejichž zásad vycházejí ostatní zařazené práce. V prvním díle je tedy zdůrazňováno

¹²² ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 47.

¹²³ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 148.

¹²⁴ PATOČKA, J., *O vzniku a stavbě díla Opera didactica omnia* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 237.

především pojetí jednoty člověka a světa, jednoty filozofie života a formování člověka, jednoty individuálního a sociálního, vztah všeobecného a dílčího. Tento oddíl má dva hlavní spisy – *Velká didaktika*, která stojí v čele, a *Prodromus pansophiae*, ve kterém Komenský řeší vztah obecného a dílčího, specializovaného vzdělávání jako školský a kulturní problém. Také zde ukázal filozoficko-metodologickou funkci pansofie. Druhý díl se zabývá vztahem obsahu a metody. Hlavním spisem je *Metoda jazyků nejnovější*. Komenský se tak snaží hlavně naznačit, že systém jazykového vzdělávání nelze odtrhnout od obecných problémů vzdělávání ani od skutečného reálného světa. Třetí díl *ODO* rozšiřuje díl druhý a přidává důraz na fyzické a duševní zdraví člověka, které začleňuje do celého systému. Hlavním spisem je zde *Škola pansofická*. V tomto oddíle se autor také věnuje otázce sebevzdělávání a pojetí školního vzdělávání, jakožto přípravy na celoživotní zdokonalování k moudrosti. Ve čtvrtém oddílu *ODO* se Komenský opět věnuje otázce komplexnosti pansofické metody a hledání toho, co je v mnohostranném přístupu k formování člověka nejpodstatnější. Tedy Komenského zásada přirozenosti. V *Didaktice* (první oddíl *ODO*) si vytyčil podobný úkol, ale jeho snažení se zaměřilo spíše na definování společného mezi vývojem přírody a člověka. V těchto svých spisech ze čtvrtého dílu *ODO* hledal, co je přirozené z hlediska lidského vývoje a růstu, rozvoje všech fyzických i mentálních schopností. Jako přirozené označoval Komenský především to, co sjednocuje jedince a společnost v akcích univerzální nápravy. Srovnával celek lidského organismu s celkem společenským. Na příkladu harmonické funkce lidských údů v rámci celého organismu dokazoval nezbytnost podobné harmonie ve společnosti. Čapková tedy dovozuje, že pansofické pojetí přirozenosti mělo aspekty antropologicko-sociální. Spisy čtvrtého dílu *ODO* jsou poznamenány prací na jednotlivých dílech *Obecné porady*, na které pracoval ve stejném čase, a je zde zdůrazněn význam praxe a jednoty teorie a praxe pro růst jedince i společnosti. Zároveň v nich Komenský promýšlel jednotnost mnohostranných metodických přístupů.¹²⁵

¹²⁵ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 144-152.

Ve své době úspěch *ODO* nezískala, mimo jiné i proto, že ve stejném čase vydal Komenský proroctví Kotterova, Poniatowské a Drabíkova, což mu přineslo negativní ohlas od nizozemských profesorů. Hodnota tohoto výboru spisů je doceněna až ve 20. století, hlavně po objevení *Obecné porady*. Je jisté, že díky tomuto dílu můžeme považovat Komenského za iniciátora komplexního způsobu školního vzdělávání. Touto svojí integrací cílů, obsahu, metod i prostředků k formování dětí a mládeže chtěl dosáhnout toho, aby se školní všestranné osobnostní vzdělávání neizolovalo od vývoje lidského života.¹²⁶

3.10.2 Poslední Komenského spisy

Poslední spisy, které Komenský ve svém životě napsal, tvoří tedy čtvrtý díl *ODO* a všichni komeniologové se shodují, že jsou to díla, která velice efektivně shrnují podstatné myšlenky Komenského výchovného konceptu a zároveň nabízejí jistou schematičnost. Hlavní spis tohoto čtvrtého oddílu je *Věječka moudrosti (Ventilabrum sapiente)*, obsahující shrnutí vlastních pedagogických názorů a sebekritiky.¹²⁷ Mezi další důležité spisy patří *Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství (E scholasticis labyrinthis exitus in planum)*, *Vzkříšené Latium (Latium redivivum)*, *Živá tiskárna (Typographeum vivum)* a *Jak mládeži křesťanské navrátit ráj (Paradisus juventutui Christianae reducendus)*.¹²⁸

Patočka upozorňuje na posun v principech, který proběhl mezi *Velkou Didaktikou* a těmito spisy. Ve *Velké Didaktice* chce Komenský navrátit člověka na jakousi jeho původní výši, zatímco v těchto spisech má člověk možnost dostat se v budoucnu výše, než byl na počátku. Tato idea je nejspíše nejvíce rozpracována ve spise *Navrácení ráje*, kde Komenský zastává myšlenku zdokonalení člověka nad původní stav, je to tedy pohled upřený do budoucna. Podle Patočky se v těchto pozdních spisech Komenského neobjevují myšlenky zcela nové, ale narozdíl třeba od *Didaktiky* či *Pampaedie*, které předkládají

¹²⁶ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 153.

¹²⁷ ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Praha: Academia, 1977, s. 47.

¹²⁸ PATOČKA, J., *O pozdních pedagogických spisech Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 117.

široké rozpracování jednotlivých bodů výchovatelské koncepce, včetně rozsáhlých důsledků, jsou to spisy, které vynikají naprostou jednotou, jednoduchostí, samozřejmostí své stavby a neúprosnou nutností, kterou dosahují cíle výchovy, tedy zdokonalení lidské přirozenosti. Patočka upozorňuje, že se v těchto spisech Komenský pokouší vyjádřit celý svůj program ve zkratce, a tím vlastně překonává veškerý odpor a pochybnosti, když naprosto jasně a zřetelně ukazuje, co má člověk vědět, dělat a prožít.¹²⁹

Komenský prožil většinu svého života v 17. století a stál tak vlastně na rozhraní středověce feudálního a moderně měšťanského období. Podle Patočky se u něj rozpor těchto dvou forem projevoval ideovým rozporem mezi tradičně theologickou a racionálně pedagogickou stránkou. Komenský se s tímto problémem vypořádal tak, že v praxi zařadil tradiční theologické komponenty do zcela racionalizovaného lidského života, ve kterém má vše své místo a vládne zde cílevědomost a strojová přesnost, jak v celku, tak v částech. Takovéto pansofické myšlenky nebyly novou ideou, ale Komenského princip byl značně odlišný od jeho předchůdců, jako byl Mikuláš z Kusy nebo Tommaso Campanella. Komenského pansofický model stojí na výchově, zastává myšlenku plánovitého rozvíjení vědění a vzdělání. Vše je prostoupeno věčným pořádkem, přehledností, evidencí a katalogizací. Tato promyšlená plánovitost má charakterizovat veškerý život. Universálním prostředkem zracionalizování života je právě výchova, kterou postupně uchopuje jako vševýchovu, tedy podrobný plánovitý rozvrh životních činností od narození do smrti.¹³⁰

„Tento racionalismus prostředků nebrzdí zde neracionální, metafyzicko-theologická povaha cílů, které jsou všemu tomuto plánovitému úsilí kladeny, neboť tyto cíle jsou stanoveny tak, aby plánovité úsilí se ustavičně stupňovalo, stávalo pořádkem všeobecnější a pronikavější. Všecko ve světě se přerůstá,

¹²⁹ PATOČKA, J., *O pozdních pedagogických spisech Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I.* Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 118.

¹³⁰ Tamtéž, s. 118.

*směřuje nad daný stav, spěje za vyšším a dokonalejším, v tom smyslu se překračuje a pokračuje, tedy i člověk.*¹³¹

Soudobá společnost se měnila a tento nový podnikavý a pokrokový duch měl vliv i na Komenského.¹³² Jeho myšlenka simultánního vyučování všech žáků v jedné třídě připomíná jednotné řízení manufakturní výroby. V této souvislosti dochází Patočka ke Komenského myšlence stroje. Říká, že pro Komenského je metoda vyučování skutečně stroj, tedy zařízení, kde vládne přísná ekonomie prostředků, znásobující síly jednotlivce. Upozorňuje na paralelu mezi Komenským a Baconem, jehož racionální vztah k přírodě Komenský plně přijímá a doplňuje ho o racionalizaci lidského života prostřednictvím výchovy.¹³³

Myšlenka didaktického stroje je naznačena již ve *Velké Didaktice*, ale nejvíce je uvažována v díle *Východisko ze školských labyrintů*. Komenský zde zdůrazňuje, že škola se nemá omezovat pouze na strohou teorii a mravní výchovu, ale má také učit využití oněch vědomostí, aby se zabránilo odtrženosti od praktického života. Aplikaci didaktického stroje rozpracovává třemi různými způsoby - ve *Vzkříšeném Latiu*, ve *Škole jako živé tiskárně* a v *Navrácení mládeže do ráje*. Nejvíce, podle Patočky, popustil Komenský otěže své obraznosti v díle *Vzkříšené Latium*, zde rozpracovává myšlenku koleje, kde by se učilo latině jako živému jazyku. Tato didaktická utopie je srovnávána s nejnámějšími utopiemi své doby, Campanellovým *Slunečním státem* či Andreaeovou *Republicou Christianopolitana*. Komenský zde nalézá společný základ, a tím je důkladné propracování životního rozvrhu chovanců oné koleje. Další aplikace je uvedena ve spise *Živá tiskárna*. Zde vidí školu jako skutečnou dílnu, jejímž účelem je v co nejkratším čase naplnit svět lidmi vzdělanými,

¹³¹ PATOČKA, J., *O pozdních pedagogických spisech Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh. 1997, s. 119.

¹³² Jedná se o období vynálezů a hledání pramenů energie. O pokusech Komenského sestrojít perpetuum mobile se zmiňují v životopisné části.

¹³³ PATOČKA, J., *O pozdních pedagogických spisech Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997, s. 119.

tak jako tiskařství naplňuje svět stejně vzornými exempláři téže knihy.¹³⁴ Zde můžeme rozpoznat vliv okolností Komenského života v tomto období, kdy zbudoval v Amsterdamu českou tiskárnu a roku 1662 byl dokonce přijat do tiskařského cechu.

Komenský zastává názor, že smyslové a řemeslné věci mohou poskytnout filosofům a vychovatelům mnohem větší poučení, než se zdá. Tak jako všichni obnovitelé věd 17. století hledí Komenský na abstraktní myšlení jako neplodné a ze zdánlivě nepatrného a všedního se snaží vyvodit velké důsledky, které převracejí celou oblast výchovy. Prostředky, kterými chce takového převratu dosáhnout, jsou dělba práce, její organizace a plánovitě využití všech prostředků a sil. Dále by to měla být dokonalá učebnice, simultánní vyučování ve svazku třídy od prvního až do posledního stupně školní soustavy, instituce dohlížitelů a cvičitelů a v neposlední řadě kázeň jako nástroj k udržení třídy pohromadě. Nade vším pak stojí promyšlená souhra všech zúčastněných tohoto procesu – spisovatelů učebnic, ředitelů, učitelů, pomocníku, rodičů, dozorců apod.¹³⁵

Třetí pohled na didaktickou výchovu podává Komenský v *Navrácení mládeže do ráje*. Zabývá se zde moudrostí a říká, že ta moudrost, které je třeba se naučit, by měla být moudrost shrnutá, předkládající pouze to nejlepší a nejnutnější, šetřící námahu i čas taková, která se nerozptyluje do obrovského množství předmětů. Jejím ideálem je pevný řád hodnot a norem, kterými se člověk řídí celý život a které mu pomůžou rozhodovat se, čemu dát v nejrůznějších životních situacích přednost a čemu ne. Takový rozvrh života představuje pro Komenského ráj na zemi. Tento ráj je tvořen především výukou a prací, což vede k vědění, které je třeba užívat k universální povaze člověka. Komenský zde vidí ráj na zemi plný vzdělanosti, čilé pracovitosti, střízlivé ukázněnosti a nesobeckosti, který brzy nastane.¹³⁶

¹³⁴ PATOČKA, J., *O pozdních pedagogických spisech Komenského* In: *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 121.

¹³⁵ Tamtéž, s. 122.

¹³⁶ Tamtéž, s. 123.

3.11 Poznámka k aktuálnímu odkazu Komenského pojetí výchovy

Komenský tedy vytvořil velice ojedinělý koncept výchovy, na jejímž konci je mírová a harmonická společnost. Tato společnost stojí na jedincích, kteří prošli pansofickou výchovou. Každý takový jedinec byl vzděláván pansofickými učiteli a pansofickými učebnicemi a za pomoci pansofické metody, tedy synkrize, poznává skutečnou podstatu věcí a reálný obraz vztahů ve světě. Už toto samo o sobě je velice odvážný projekt. Komenský jde ovšem ještě dál, nejen že se snaží reformovat celý systém školství, ale nabízí koncept, jenž provází člověka po celý život. Klade důraz nejen na vzdělání, ale také na tělesný a duševní rozvoj. Jedinec, kterého vidí Komenský, je člověk žijící v míru a porozumění s ostatními členy společnosti, dokáže hledat klady a vzájemné shody, na kterých buduje svůj vztah k okolí. Pansofický člověk po dokončení svého studia ve školském systému se dále zdokonaluje sebevýchovou. Tato sebevýchova stojí na principu tvůrčí a činorodé aktivity. Aktivity tak důležité, že povyšuje člověka nad jeho původní stav, a tím získává pozici v samém středu Komenského výchovného konceptu.

Komenského koncept výchovy tedy nakonec vede k aktivnímu jedinci, který vychovává sám sebe, když spolupracuje na společném pansofickém plánu. Pokud sledujeme vývoj Komenského koncepce, tak je vidět, že on sám byl účastníkem takového vývoje. Na začátku svého života, byl otřesen negativními životními zkušenostmi. Podle názoru Patočky, se ocitl dokonce ve stadiu jakési rezignace na svět. Jeho centrum securitas bylo mimo něj a on svůj osud plně svěřil do rukou Boha. V této době se Komenský věnuje hlavně encyklopedickým snahám. Postupně ovšem s tím, jak získává vzdělání a také větší rozhled, začíná přebírat plnou vládu nad svým osudem. Ono centrum securitas už není v rukou Boha, ale je nyní součástí jedince. Ten již zná své místo ve světě a začíná směřovat svojí aktivitu k zdokonalení světa a celé společnosti. To bylo osobní poučení ze samotného Komenského, a v něm našel východisko nejen pro sebe, ale pro společnost vůbec. A tak, jako Komenský ke konci svého života přichází s myšlenkou universalismu, tak i každý člen pansofické společnosti, se v pokročilé fázi svého života má stát samostatně fungujícím jedincem, pracujícím na společném universalistickém

cíli. Prostředkem sebevýchovy je tedy správně směřovaná aktivita. Je ovšem zcela evidentní, že pokud se člověk, i školsky vzdělaný, nebude dále během svého života formovat sebevýchovou, společnost nikdy nedospěje ke svému přirozenému cíli.

Bylo by velmi zajímavé srovnat podrobněji tyto Komenského myšlenky s víceméně současnými myšlenkami Jana Patočky z jeho přednášky *Filozofie výchovy*. O to zajímavější, že práci psal Patočka ještě dříve, než se začal věnovat komeniologickým studiím. Stálo by za pozornost hledat, co tyto dva z nejvýznamnějších českých myslitelů spojuje. V rámci této práce však už pro to není místo, a jejich snad blízkému motivu se proto jen dotknu.

Patočka se ve svých přednáškách o filosofii výchovy nejprve věnuje jejímu rozdělení, a poté se v rámci idealistické výchovy dostává k definici sebevýchovy. Říká, že pokud je vychovanec správně formován, tak postupně přebírá stále větší aktivitu nad svojí výchovou, až u něj, po dosažení určitého stupně vzdělání, vzniká autonomní centrum, jinými slovy přebírá aktivitu nad svým životem. Výchova se tedy stává sebevýchovou a vzdělávání sebevzděláváním. Tato sebevýchova nevzniká sama od sebe, ale vyžaduje splnění třech různých faktorů. Za prvé k ní musí být jedinec probuzen, za druhé se musí ztotožnit s vůlí k posunování se za vyšším cílem. Úspěch těchto dvou bodů stojí převážně na osobě učitele. Za třetí musí mít jedinec o co se opřít, tedy stavět na odkazu svých předků. Jedinec tak vlastně dovádí pedagogickou situaci k jejímu úplnému a přirozenému konci. Vychovanec přijímá svobodně a autonomně cíle, které dávají životu smysl a zároveň se podílí na jejich spolutvorbě.¹³⁷

Je to tedy výsledná myšlenka *autonomie vychovávaného* a jejího zásadního významu pro formování uspokojivé lidské společnosti, která je zřejmě oběma myslitelů společná. V ní nejspíše také nacházíme univerzální podnět nejen pro naši současnou dobu, ale podnět nadčasový.

¹³⁷ PATOČKA, J., *Filozofie výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997, s. 48-49.

Komenského myšlenka spolupracujících a stále se zdokonalujících společnosti autonomních jedinců, podle mého názoru, značně předběhla svou dobu. Pokud uvažujeme nad její vahou v dnešním světě, je třeba zdůraznit, že by mohla přinášet mnohé odpovědi na soudobé problémy. Mezi hlavní společenské problémy minulého i současného století patří ztráta identity a rozpad tradiční společnosti s jejími poměrně pevně vymezenými rolami nutně spolupracujících jedinců. Komenský nabízí koncepci, která by tento problém mohla vyřešit. Pansofická výchova vede člověka k tomu, aby znal svojí pozici v životě či ve společnosti a vědomě s ostatními spolupracoval. Díky tomu, že Komenský postupně propracoval svůj koncept velmi dopodrobna, vlastně také vytvořil celoživotní program, který ze své podstaty zamezuje něčemu takovému, jako je ztráta identity a rozpad lidského společenství.

Možná je jeho koncepce pro nás dnes až příliš striktní, ale sám Komenský tyto principy realizoval a postupně objevoval celý život. Jistě i právě ona, zaštitěna ovšem silnou vírou v Boha a ve správnost Boží vůle, ukládající člověku jeho úkoly, mu poskytla oporu a světlo v jeho těžkých životních osudech. Spolu s jeho vírou lidskou dobrotu a lidskou zdokonalitelnost a s jeho schopností neutuchávající aktivity se Komenského myšlenka všestranně vzdělaných a spolupracujících lidí stala významným faktorem, díky němuž překonal všechny problémy a potíže a až do posledních okamžiků svého života pracoval na svém poselství.

4 ZÁVĚR

Nejdříve tedy ve své práci nabízím historický záznam nejdůležitějších události v životě Komenského, který čtenář potřebuje pro dobrou orientaci v druhé části. V té předkládám vývoj jeho konceptu výchovy, tak jej reflektovali Patočka a Čapková, od prvních roztříštěných zmínek v jeho dílech, přes začátek formování pojmu pansofie a výklad jejích nejdůležitějších principů, k všenápravnému období, ve kterém jeho koncept získává zřetelné a jasné obrysy, a kde svým universalismem překonává svůj původní záměr.

Komenský se tedy přes psaní encyklopedických děl dostává k založení pansofie, která postupně získává svojí metafyzickou platformu a vlastní metodu synkrizi. Již zde, na začátku vývoje jeho budoucí výchovné koncepce, se poprvé objevuje jeden ze základních principů - *omnes omnia omnino* – tedy *krédo všichni mají celoživotně autokriticky usilovat o zdokonalování všeho ve všem*. Tento princip po celý zbytek života Komenský prohluboval a dále propracovával. Neusiloval přitom pouze o vzdělání společnosti, nechtěl být pouhým zprostředkovatelem informací, jeho primárním zájmem bylo společnost vychovávat celoživotně, nabídnout člověku propracovaný plán každodenní činnosti. Podle Komenského výchovy měl být tedy jedinec od narození formován, jak rodiči a svým okolím, tak učiteli a učebnicemi ve škole. Velký důraz také kladl na to, aby byly informace předávány vychovancům jasnou, přehlednou formou a v adekvátním věku. Všichni zúčastnění tohoto procesu výchovy mají mít stále na paměti celek, ke kterému výchova směřuje. Důležitým stupněm, kterého má vychovanec během svého raného života dosáhnout, je reálný obraz vztahů ve světě – vztahy věcí mezi sebou, vztahy věcí a lidí a vztahy ve společnosti. Ve chvíli, kdy jedinec získá takovéto pansofické vzdělání, pokračuje ve svém zdokonalování cestou sebevýchovy a autokritiky, zároveň se stává vychovatelem pro své okolí. Komenský dával ve své práci vždy důraz na celek, nezabýval se jen určitou částí výchovy, ale naopak se snažil začlenit do svého konceptu všechny faktory lidského života. Proto dbal na celkový harmonický rozvoj jedince po všech jeho stránkách. Také zdůrazňoval důležitost propojení teorie a praxe, čímž chtěl zamezit odtrženosti soudobé společnosti od každodenního života. Postupně navrhuje, v díle *Cesta*

světla, zavést universální jazyk, universální školy a universální instituci, spravující záležitosti pansofické společnosti.

Komenský své myšlenky nejsystematičtěji formuloval v díle *Obecná porada*, kterému jsem věnoval jednu kapitolu ve své práci. I když dílo nebylo nikdy zcela dokončeno, podává nejpropracovanější a nejobsáhlejší pohled na jeho koncepci v celku. Jedním z hlavních úkolů této rozsáhlé práce je připravit společnost k pansofickému obratu, který se projeví zavedením nové filozofie, tedy pansofie, nového universálního a tolerantního náboženství a nové politiky, tak jak naznačil již dříve. V tomto díle neopouští svá předchozí stanoviska, ale spíše je prohlubuje a dává jim systematickou formu, která má sloužit jako výchovný návod pro celou společnost. Universalistické myšlenky, které se poprvé objevily v *Cestě světla*, zde dostávají ucelenou a kompaktní formu, je zde představeno již celé schéma výchovné koncepce. Metoda také, zaznamenala jisté změny, obecné principy již nejsou odvozovány z paralelismu mezi přírodou a člověkem, ale přímo ze vztahů uvnitř společnosti mezi jejími členy. Ke konci své práce tedy definuji, s pomocí Patočky, universalistický rys, který Komenského koncepci v *Obecné poradě* plně prostupuje. Školou se má stát celý život a výchova se tak stává vševýchovou universální společnosti.

Poslední spisy, které ve svém životě Komenský napsal, tvoří čtvrtý díl *ODO* a je jim věnována předposlední kapitola této práce. Komenský při práci na nich dbal na to, aby podávaly souhrnnou, jasnou, přehlednou a jednoduchou formou nejdůležitější principy, ke kterým během svého života dospěl. Poslední kapitola mé práce je věnována vyvrcholení Komenského výchovné koncepce, která má vést k nápravě světa. Komenský tedy po celý život pracoval na představení takové výchovy, která svou všestranností povede člověka k vlastní autonomii a k uvědomění si svého místa ve světě. Protože pouze takoví sebevychovávající a samostatně uvažující členové společnosti mohou svojí cílenou prací onu společnost pozvednout a dovést ji k jejímu přirozenému cíli, jímž je podle Komenského, harmonická a mírová společnost, která se stále zdokonaluje.

Komenský tedy věřil v dobro a zdokonalitelnost lidstva a zastával názor, že pokud se jedinec aktivně zapojí do jeho výchovného projektu, znova nalezne všechny dobré přirozené vlastnosti. Jeho velká touha po míru byla ovšem oslabována soudobou historickou situací. Komenský si totiž, při myšlence na reformu společnosti, uvědomoval morální rozpor mezi touhou po míru a bojem proti tomu, co pokládal za zlo. Jeho politické úsilí nedoznalo bohužel velkých úspěchů, a to především proto, že se na soudobé společenské problémy díval nábožensko-idealistickým pohledem, který nedokázal odhalit pravé záměry politických aktérů. Přesto mu po celý život záleželo na osudu českého národa a neustále se ho snažil zlepšovat. Taktéž jeho výchovná koncepce, nedosáhla velkého soudobého ohlasu. Podle Čapkové převážně díky tomu, že tehdejší společnost neměla zájem o radikální reformy sociální, které jí nabízel, spíše jí šlo o upevnění hospodářské a společenské moci.¹³⁸

Pokud uvažuji nad Komenského koncepcí dnes, nemohu se ubránit dojmu, že tato výchova vzdálená násilí a ukazující cestu k lidskosti, míru a ke svobodnému životu, je to právě, po dlouhém období totalitních režimů ve 20. století. Tato otázka nutně vyvolává otázku další: je vůbec možné dnes nějakým tvůrčím způsobem navázat na Komenského koncepci? Kdo by určoval onen konkrétní obsah znalostí, které by zahrnovaly informace o všem? Cesta k tomuto ideálu není nijak snadná, zvláště když se objev vědění rozšířil a zmnohonásobil.

Ale podobné problémy si samozřejmě uvědomoval i Komenský ve své době, a přesto ve svém úsilí setrval.

¹³⁸ ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 116.

5 SEZNAM LITERATURY

ČAPKOVÁ, D.: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987.

ČAPKOVÁ, D., *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Roč. 87, sešit 2, Praha: Academia, 1977, ISSN 0069-2301.

Jan Amos Komenský, projektant nápravy věcí lidských: Ostravská univerzita k poctě J. A. Komenského u příležitosti 400. výročí jeho narození. Editor Vladimír Krejčí, Jaroslav Pleskot. Ostrava: Ostravská univerzita, 1992, ISBN 80-704-2061-8.

JANDA, M., *Životní postoje a výzvy I.*, Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 19-31, ISBN 978-80-210-5393-9.

KOMENSKÝ, J. A., *Cesta světla*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

KOMENSKÝ, J. A., *Informatorium školy mateřské*, Praha: Kalich, 1992. ISBN 80-7017-492-7.

KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (výbor z díla), Brno: Soliton, 2007, ISBN 978-80-239-8919-9.

KOMENSKÝ, J. A., *Labyrint světa a ráj srdce: (výbor z díla)*. Praha: Wald Press, 2005, ISBN 80-903-2323-5.

KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský – poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, ISBN 80-85498-03-0.

TURNBULL, G. H., *Hartlib, Dury and Comenius: Gleanings from Hartlib's Papers*, The University of Chicago, s. 181-182, s. 406, s. 147-148.

PATOČKA, J., *Sebrané spisy, svazek 9: Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997, ISBN 80-86005-52-6.

PATOČKA, J., *Sebrané spisy, svazek 10: Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998, ISBN 80-7007-179-63.

PATOČKA, J., *Sebrané spisy, svazek 11: Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-7298-079-3.

PATOČKA, J., *Filosofie výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997, ISSN 0862-4461.

POLIŠENSKÝ, J., *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996, ISBN 80-200-0580-3.

ŘÍČAN, J., *Jan Amos Komenský – muž víry, lásky a naděje*. Praha Kalich 1971.

6 RESUME

The diploma thesis concerns with an educational concept of Jan Amos Komenský. The thesis is divided into two main parts. In the first biographic one author presents a historic-social context of Comenius' life, situations that Comenius had to face because of his faith, circumstances of his life that had formed his opinion and thoughts therefore the evolving educational concept.

The second part depicts evolution of Comenius' thoughts from his initial encyclopaedic work to the pansophia development and its' methodology, to his all-corrective period and finally to the idea of the universalism. Main principles of the Comenius' educative concept are presented in this part of the thesis following Jan Patočka and Dagmar Čapková comeniology writings.

The work concludes with a relevance of Comenius' legacy for our society and its problems.

The methods used in the diploma thesis are interpretation, historical analysis, analysis of presented writings and partly comparison of Patočkas' and Čapkovás' thoughts.